

JETA SHOQËRORE E SHQIPTARËVE NË SHKUP DHE RRETHINË NDËRMJET DY LUFTËRAVE BOTËRORE

(Konferencë shkencore, 14-15 tetor 2015 – Shkup)

12

Shkup, 2015

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

JETA SHOQËRORE E SHQIPTARËVE
NË SHKUP DHE RRETHINË
NDËRMJET DY LUFTËRAVE
BOTËRORE

(Konferencë shkencore, 14–15 tetor 2015 – Shkup)

- 12 -

Shkup, 2015

Boton:
INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË SHQIPTARËVE –
SHKUP

Vëllimi 12 – 2015

Biblioteka: **SCUPI**

Për botuesin:
Dr. Skender Asani

Kryeredaktor:
Dr. Sevdail Demiri

Këshilli redaktues:
Dr. Zeqirija Ibrahim
Dr. Skender Asani
Dr. Sevdail Demiri
Mr. Ardian Limani
Mr. Muharrem Jahja
Mr. Murtezan Idrizi

Sekretaria:
Dr. Hidajete Azizi, Mr. Ardian Limani,
Elham Bislimi, Arife Kovaçi

Redaktor teknik: *Naser Fera*

Copyright© ITSHKSH, 2015
Të gjitha të drejtat janë të rezervuara për botuesin.

ISBN 978–608–4653–32–5

www.itsh.edu.mk

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE
E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

SCUPI – 12

***JETA SHOQËRORE E SHQIPTARËVE NË
SHKUP DHE RRETHINË NDËRMJET DY
LUFTËRAVE BOTËRORE***

(Konferencë shkencore, 14–15 Tetor 2015 – Shkup)

***ОПШТЕСТВЕНИОТ ЖИВОТ НА
АЛБАНЦИТЕ ВО СКОПЈЕ И ОКОЛИНА
ПОМЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ***

(Научна конференција, 14-15 Октомври 2015, Скопје)

***THE SOCIAL LIFE OF ALBANIANS IN SKOPJE
AND SURROUNDINGS BETWEEN THE
TWO WORLD WARS***

(A scientific conference, 14–15 October – Skopje)

SCUPI

Shkup, 2015

ALBERT RAMAJ

Instituti Shqiptar në St. Gallen – Zvicër

GJENDJA E ARGJIPESHKVISË SË SHKUPIT DHE VEPRIMTARIA E ARGJIPESHKVIT LAZËR MJEDA

Nëse e vlerësojmë punën e argjipeshkvit Lazër Mjeda, sa ishte argjipeshkëv i argjipeshkvisë Shkup, lirisht mund të dhuhet se L. Mjeda ishte për atë kohë jo vetëm argjipeshkëv, pra bari shpirtëror i kaktolikëve të argjipeshkvisë Shkup, por të njëjtën kohë, ai kishte marrë përmbi vete obligimin moral që të jetë diplomat, politikan e prijës për mbrojtjen e popullatës jo vetëm katolike, por edhe muslimane shqiptare në Kosovë, Maqedoni, Shqipëri, Mal të Zi, Serbi e më gjerë.

Gjatë këtij shkrimi për lexuesin ndoshta do të shfaqen habi, për shkak të temave të ndryshme, për shkak të kapërcimit prej një pjese në tjetrën gjatë leximit, por duhet pasur parasysh se të gjitha ato ndryshme dhe procese historike kishin ndodhur në Ballkan, pikërisht kur Lazër Mjeda ishte argjipeshkëv në argjipeshkvinë e Shkupit. Pra, është fjala “vetëm” për 13 vite, sa ai qendroi atje, sepse është e pamundur që në një shkrim të shkurtër të përfshihen të gjitha ngjarjet. Gjithsesi duhen pasur parasysh edhe gjithë ato procese: luftëra kundër turqve, luftërat ballkanike, botërore; pastaj shpallja e pavarasisë së Shqipërisë. L. Mjeda ishte edhe dëshmitar i shumë proceseve të lartpërmendura; dhe përveç përcjelljes së atyre proceseve, ishte angazhimi i tij si klerik jo vetëm në sferën shoqërore, politike e diplomatike, por edhe në atë fetare e pastorale.

Është me shumë rëndësi që të ceket se si ishte e mundur që popullata shqiptare, e sidomos ajo katolike në Kosovë e Maqedoni, të mbijetonte gjatë periudhës sa ishte Lazër Mjeda argjipeshkëv. Për

këtë gjë, më së shumti ka merita vetë argjipeshkvi me angazhimin e tij. Puna dhe veprimtaria e tij është tejet e rëndësishme për Kosovën dhe Maqedoninë dhe është në të njëjtën kohë poashtu zhgënjyese që historiografia shqiptare e ka lënë në harresë këtë personalitet të madh. Shpresojmë se kjo punë nuk bëhet qellimisht nga historianët shqitarë. Është poashtu edhe e papranueshme dhe që bie në sy, se në mbarë hapësirën shqiptare nuk ka asnjë shesh apo rrugë që të mbajë emrin e Lazër Mjedës, as në Kosovë apo Maqedoni, kur dihet sa kishte bërë ai për Kosovën dhe për Maqedoninë. Po të mos ishte Lazër Mjeda, me mençurinë dhe maturinë e tij, më 1913, territori i Kosovës së sotme, ndoshta nuk do të ishte si është, sepse ai ishte në fakt që prapë Kosovës iu kthye, më 1913, territori i Pejës, Gjakovës e rrethinës që kishin okupuar malazezët. Është poashtu e ditur se, po të mos e ndihmonte Lazër Mjeda Ismail Qemalin për të ardhur në Shqipëri, në nëntor të 1912, Plaku i Vlorës nuk do të kishte mundësi të arrinte në kohën e shpalljes së pavarësisë.

Për të kuptuar sa më mirë gjendjen e argjipeshkvisë së Shkupit gjatë veprimtarisë së Lazër Mjedës, duhet të shtjellojmë disa ngjarje historike të kohës, para se të emërohej Lazër Mjeda argjipeshkëv i Shkupit.

Protektorati austrohungarez gjendja e argjipeshkvisë së Shkupit

Shtrirja e pushtimit osman në Ballkan nënshtroi edhe tokat shqiptare. Popullata e krishterë e Ballkanit, pra edhe ajo katolike shqiptare, kërcënohej të konvertohej e gjitha në islam, prandaj fuqitë e mëdha bënë hapa diplomatikë për t'i marrë në mbrojtje këta besimtarë. Austria kishte arritur disa marrëveshje me Perandorinë Osmane për të mbrojtur katolikët në ato vende ku sundonin turqit, pra arrihen marrëveshjet e ashtuquajtura paqësore mes këtyre dy fuqive të asaj kohe, si ajo e Vjenës në vitin 1615. Kjo kontratë, në fillim, kishte për qëllim që të mbrohet kleri i krishterë, kurse me arritjen e marrëveshjes së vitit 1681 në Stamboll, e sidomos ajo e vitit 1699, në Sremski Karlovac, përfshinte jo më vetëm klerikët,

por edhe të gjithë besimtarët e krishterë që gjendeshin nën sundimin osman. Pastaj u nënshkruan edhe kontratat e vitit 1718 në Pozharevc, më 1739 në Beograd dhe më 1791 në Svištov, të cilat kishin të njëjtin qëllim: mbrojtjen dhe përkrahjen e besimtarëve të krishterë në trojet e okupuara nga osmanët. Por, me nënshkrimin e aktit të Svistovës, iu dha e drejta Austro-Hungarisë që të hapë përfaqësitë e veta diplomatike në trojet shqiptare. Këto marrëveshje i mundësonin Austrisë që të intervenojë dhe të mbrojë, sidomos katolikët në aspektin fetar e kulturor. Në këtë mbrojtje bëjnë pjesë edhe shqiptarët e krishterë. Si figurë e njohur që ka dhënë një kontribut të çmuar në këtë drejtim ishte edhe ipeshkvi i Shkodrës, Benino Alberini, që kishte kontakte të përhershme me Romën dhe Vjenën. Ndërsa në vitin 1837, zyrtarisht edhe Vatikani ia bart kompetencat me dekret Austrisë që t'i mbrojë katolikët në Ballkan.²³⁵ Një etapë e rëndësishme në zhvillimin e *Protektoratit të Kultit* shënohet në vitin 1855, kur u arrit Konkordati në mes të Vatikanit dhe Austrisë, i cili parashihte mbështetjen e një "Programi Veprimi" të Ballhausplatz-it²³⁶, nga ana e Vatikanit, dhe posaçërisht veprimtarinë e Propaganda Fides. Si rezultat i këtij Konkordati, është edhe ardhja e disa etërve jezuitë në Shqipëri, të cilët u bënë një faktor përcaktues i politikës kulturore të Austro-Hungarisë në këtë vend. Prej 240 institucioneve katolike të Protektoratit të Kultit në Perandorinë Osmane, 220 ishin vetëm në Shqipëri. Hapësira e ndikimit të Austro-Hungarisë në kuadrin e Protektoratit të Kultit shtrihej në Shqipëri, sidomos në shtatë dioqeza katolike: Shkodër,

²³⁵ A. H. Bena, Studien zum Kultusprotektorat ÖSTERREICH-Ungarns in Albanien in Zeitalter des Imperialismus (1888-1918), Vjenë 1954. Shih edhe: Frok Zefi, Austria mbrojtëse e katolikëve në Ballkan, Urtia 1/1994, fq. 94-96.

²³⁶ Ballhausplatz është shesh në qarkun e parë të Vjenës, është fjalë që përdoret për monarkinë austro-hungareze. Në sheshin Ballhausplatz ishte atëherë edhe godina e ministrisë së punëve të jashtme austro-hungareze. Sot janë në atë apo afër këtij sheshi gati të gjitha strukturat shtetërore austriake, si kancelaria austriake që ishte ndërtuar si godinë qysh më 1717-19 nga arkitekti J. L. von Hildebrandt.

Lezhë, Durrës, Shkup, Sapë, Pult e Mirditë. Shkodra, si seli ipesh-kvore, ishte qendra e katolicizmit shqiptar.²³⁷

Duhet pasur parasysh se deri më 1890, konsujt që ishin në Shqipëri (kuptohet se nuk është fjala vetëm për Shqipërinë e kufijve shtetërorë të sotëm, por edhe Kosovë, Maqedoni e gjetiu), nuk kishin simpati të duhur në popull për shkak se deri në atë kohë, konsujt ishin njerëz të familjeve aristokrate austriake dhe në relacion me shqiptarët ishin mendjemëdhenj. Por duhet thënë edhe një gjë, se Austro-Hungaria, pas kongresit të Berlinit, më 1878, angazhimin konkret diplomatik e kishte marrë tamam me kuptimin e fjalës „*mbrojtëse e katolikëve në Ballkan*“. Më parë, ishte më shumë diplomaci reprezentuese se sa mbrojtëse. Sidomos kjo ka të bëjë po ashtu edhe me konsujt që njihnin shumë mirë Shqipërinë dhe popullin shqiptar, jo vetëm në aspektin gjeografik, por edhe në atë kulturor, gjuhësor, historik, etnografikë etj.

Më 1886 është nënshkruar konkordati i Malit Zi më Vatikanin. Kjo ndoshta nuk kishte shumë ndikim në raport me Austro-Hungarinë, sa ishte ideja tjetër që të nënshkruhej një konkordat mes Vatikanit dhe Perandorisë Osmane për çështjen e katolikëve në territoret e pushtuara të saj. Ideja për një gjë të tillë lindi nga Perandoria Osmane dhe si shembull duhet të merrej konkordati malazias me Vatikanin, qëllimi i të cilit ishte që të zbuste çështjen e protektoratit austro-hungarez, apo edhe tërthorazi (më vonë), të asgjëson politikën austro-hungareze në Ballkan, sidomos politikën në të mirë të popullit shqiptar. Për një gjë të tillë ishte përzgjedhur njeriu që ishte shumë i afërn në qarqet zyrtare dhe private në Perandori. Për këtë u zgjodh patriku armen, Stefan Azarian, i cili më 1878 vizitoi Romën dhe Vjenën, me qëllim të caktuar i dërguar nga Turqia, që Vatikani të mund të hyjë në bisedime me Perandorinë Osmane lidhur me konkordatin. Ministri i atëhershëm i punëve të jashtme i Austro-Hungarisë, Gustav Kalnoky kishte biseduar me Azarian

---

²³⁷ Krahaso. Kurt Gostentschnigg, Phoenix, 1-2 (15-16), Shkodër, 2000, fq. 37.

lidhur më këtë çështje, por ministri ishte i rezervuar për ndonjë konkordat të mundshëm²³⁸. Azariani ishte tepër dinak me diplomatët perëndimorë, sepse nuk u tregonte qëllimet që kishte për të arritur jo vetëm ai, por edhe Perandoria Osmane, kështu që edhe ministrit Kalnoky nuk i tregoi tamam si duhet, por as gjysmën e vërtetë. Ministri mendonte se një lloj konkordati mund të ishte një gjë e mirë për përmirësimin e gjendjes së Kishës Katolike në Shqipëri dhe i tha Azarianit se mund të bisedohet për këtë gjë e shpesh ndodhte që austro-hungarezëve u tregonte vetëm një pjesë, Vatikanit po ashtu, e francezëve të njëjtën gjë. Kështu ai kishte krijuar një gjendje kaotike diplomatike me mashtrimet e veta për qëllime private, pra atë që kishte qëllim të përbashkët me qarqet zyrtare turke, që të mënjanohej protektorati austro-hungarez në Shqipëri.

Qëllimi i Turqisë ishte që ipeshkvijtë dhe priftërinjtë në trojet shqiptare mos të kenë lidhje të mira me Austro-Hungarinë, e gjithsesi të mos jenë shtetas austro-hungarezë, siç ishte rasti i Fulgencije Carev, argjipeshkvit të Shkupit. Më të vërtetë është bërë një koncept me disa pika për konkordin mes Vatikanit dhe Turqisë, duke iu falënderuar dinakërisë së patrikut armen Stefan Azarian. Një ndër pikat e vendosura kishte të bënte edhe drejtpërdrejt me Protektoratin austro-hungarez mbasi edhe Turqia ruante të drejtën edhe në veto, kur është fjala për emërimin e ipeshkvijve në Shqipëri, pastaj ipeshkvijtë e Shqipërisë nuk duhet të caktoheshin nga Austro-Hungaria dhe ipeshkvijtë duhet patjetër të kishin *dëgjese* ndaj sulltanit.... Kur Vjena pa se nuk ishte puna për një konkordat për katolikët në Perandorinë Osmane, por në fakt kishte të bënte definitivisht për zhbërjen e Protektoratit austro-hungarez, u tërhoq nga ky synim i Turqisë. Këtë i deklaroi edhe ministri i atëhershëm, Kalnoky, ambasadorit të vet në Romë, pasi që ishte njoftuar se Azariani kishte vizituar prapë Romën.²³⁹ Lidhur me konkordin mes Vatikanit dhe Turqisë, ishte edhe një ide që të

²³⁸ Benna, Studien zum Kultusprotektorat, fq. 21.

²³⁹ Benna Studien zum Kultusprotektorat, fq. 28.

avancohet më shumë protektorati i Francës sesa ai austro–hungarez. Qëllimi i Portës së Lartë ishte që më të vërtetë të mënjanohte Austro–Hungarinë si mbrojtëse e katolikëve në Ballkan, konkretisht kishte problem me mbrojtjen e katolikëve shqiptarë. Rreth konkordatit mes Perandorisë Osmane dhe Vatikanit ishin shkëmbyer edhe letrat personale mes Papës Leonit XIII dhe perandorit Franz Joseph. Papa i shkruan letër Perandorit, më 6 mars 1893²⁴⁰, kurse perandori austriak kishte përgjigjur më 1 qershor 1893²⁴¹; dhe në të dy letrat bëhet fjalë edhe për konkordinin mes Vatikanit dhe Perandorisë Osmane; gjithashtu në të dy letrat flitej për gjendjen e kishës katolike në Shqipëri. Shihet shumë qartë se Austro–Hungaria dëshironte me çdo kusht të kishte Protektoratin, dhe pas këtij viti u ndërpre në bisedimet rreth këtij konkordati të mundshëm mes Vatikanit dhe Perandorisë Osmane. Kishte edhe disa memorandume austro–hungareze që i kishte dërguar Vatikanit rreth mospajtimeve lidhur me konkordinin e mundshëm mes Vatikanit dhe Turqisë, sikur ato të Abatit mirditor Prengë Doçi, i cili i kishte shkruar letër nuncit apostolik në Vjenë, Antonio Algiardi, më 5 tetor 1893, dhe kishte “nuhatur” se qëllimi i patrikut armen, Stefan Azanjar, nuk ishte që të përmirësohej gjendja e Kishës katolike në Shqipëri, por që përmes një arritje të një konkordati të shpresohej që tek Porta e Lartë të kishte gjasa më të mira për përmirësimin e gjendjes së armenëve në Perandorinë Osmane dhe për interesa personale.²⁴²

Për të avancuar edhe më shumë punën e konkordatit mes Vatikanit dhe Turqisë dhe për të treguar “liberalizmin” e vet, Turqia i dha argjipeshkvit të Shkupit, Pashk Trokshit, më 1893, *fermanin* për liri fetare, duke shpresuar me këtë se do të fillonin prapë bisedimet lidhur me konkordinin mes Vatikanit dhe Turqisë, apo më mirë të thuhet se Turqia dëshironte me çdo kusht që Protektorati austro–hungarez për mbrojtjen e katolikëve shqiptarë, të mos ekzistonte

²⁴⁰ Friedrich Engel-Jánosi, fq. 343-346.

²⁴¹ Friedrich Engel-Jánosi, fq. 346-351.

²⁴² Krah. Andreas Gottsmann, 433.

fare, e kjo mund të ishte arritur, nëse do të ishte nënshkruar një konkordat sipas dëshirës së Turqisë.

Duhet pasur parasysh se kishte ipeshkvij shqiptarë që nuk e dëshironin konkordatin austro-hungarez e sidomos ata që ishin nën ndikim të italianëve, apo edhe dëshironin që të avanconin protektoratin francez në territoret shqiptare. Një prej tyre ishte edhe argjipeshkvi i Shkupit, Pashk Trokshi. Në raportet e konsujve të Prizrenit dhe në dosjen personale të Pashk Trokshit, shihet qartë se P. Trokshi nuk ishte në pajtueshmëri me Austro-Hungarinë²⁴³ dhe mendohet se Trokshi ishte kundërshtar i Austro-Hungarisë dhe se kërkon nga Franca të jetë mbrojtëse e katolikëve në argjipeshkvinë e tij e jo Austro-Hungaria. Atë e paraqesin edhe si „*ideolog i vërtetë shqiptar*“.²⁴⁴ Konflikti mes Austro-Hungarisë dhe Trokshit ishte ndoshta më shumë i panevojshëm dhe se ishin shumë mosmarrëveshje mes përfaqësuesve zyrtarë të Austro-Hungarisë dhe të argjipeshkvit Trokshi. Duhet pasur parasysh se Austro-Hungaria mendonte se ishte dobësuar çështja e Protektoratit në Ballkan, sidomos në territorin e popullatës shqiptare dëshironte që të angazhohej edhe më shumë, dhe të njëjtën kohë të mos linte Francën të kishte ndikim në qarqet kishtarë shqiptare dhe se Austro-Hungaria mendonte se duhej të përkujdesej edhe më shumë sesa deri para Kongresit të Berlinit për të krishterët e këtyre vendeve e kështu dëshironte të përforcohej edhe më shumë politikisht në Ballkan. Në të ashtuquajtur „*Memorand*“ austro-hungareze edhe në „*Archivio degli Affari Ecclesiastici Straordinari*“ janë të publikuar më 7 dhjetor të 1899, dhe para së gjithash në memorandet e 11 marsit 1899 (faqe 77–81) dhe gusht 1899 (faqe 90–95) edhe qëndrimet e argjipeshkvit Trokshi përballë protektoratit austro-hungarez²⁴⁵. Këtu akuzohet Trokshi se kishte bashkëpunuar me qeverinë turke duke iu kundërvënë edhe Protektoratit austro-hungarez. Dihet se në

²⁴³ Krahaso, HHStA A.R, F 27, 136 dhe Bischof Trokshi.

²⁴⁴ Hrabak, kulturni... fq 45.

²⁴⁵ Krahaso, Gottsmann, 433.

kohën e Trokshit ishin edhe bisedimet për konkordat mes Turqisë dhe Vatikanit, kështu që çdo gjë që bëhej kundër Austro-Hungarisë ishte në favor të Turqisë, sepse Turqia kishte pretendim që të arrinte deri te nënshkrimi i konkordatit, porse Austro-Hungaria nuk kishte kurrfarë interesash, sepse protektoratin e vet e merrte si të ishte një konkordat për shqiptarët, vetëm se kishte emërtim tjetër.

Në kohën e argjipeshkvit Lazër Mjeda, sidomos gjatë luftërave ballkanike, Protektorati austro-hungarez ishte tejet me rëndësi për popullatën shqiptare. Më nuk ishte rëndësia e Protektoratit për të mbrojtur katolikët shqiptarë ndaj turqve, por në fakt, ishte akt politik për mbrojtjen e popullatës shqiptare nga shumë sulme të pamëshirshme, sidomos nga ana serbe dhe përmes Protektoratit mbroheshin interesat e popullit shqiptar, përveç edhe interesave e monarkisë dualiste. Ballhausplatz-i vjenetz nuk ishte më vendi ku “*mbronte vetëm katolikët shqiptarë,*” por të gjithë popullatën shqiptare.

Më nënshkrimi e konkordatit mes Vatikanit dhe Serbisë, më 1914, ishte *de facto*, edhe përfundimi i Protektoratit të Austro-Hungarisë në Ballkan, më konkretisht për shqiptarët. *De jure*, zgjati deri më 1918, por *de facto*, me konkordin e 1914, përfundon. Në fakt, konkordati mes Serbisë dhe Vatikanit nuk ishte gjë tjetër, përveç që kishte qëllim zhdukjen e Protektoratit austro-hungarez ndaj shqiptarëve. Bisedimet rreth konkordatit mes Serbisë dhe Vatikanit, që ishin zhvilluar qysh më 1894, kishin të bënin me territorin e Serbisë, pra pa territorin e Kosovës, Maqedonisë e Malit të Zi. Ato bisedime kishin të bënin, në fakt, me krijimin e një ipeshkvie kato- like në Beograd, rreth famullive katolike në Nish, Kragujevc e Beograd e asgjë tjetër me territorin e sotëm të Kosovës, kurse konkordati i 1914 ishte, në fakt, kishte të bënte për Kosovën e Maqedoninë, dhe ngrihej kundër Protektoratit austro-hungarez.

Me Protektoratin austro–hungarez, në bazë të marrëveshjeve me shqiptarët, dërgohen në Shqipëri misionarë dhe hapën shkolla katolike, përveçse u ndanë subvencione dhe ndihma tjera për të ndihmuar, ngritur dhe mirëmbajtur edhe objektet fetare katolike. Këto ndihma bënë që populli shqiptar të zhvillohet dhe të konstituohet, gjë që pengohej nga Serbia.

Argjipeshkvi i Shkupit Fulgencije Carev²⁴⁶ ishte shtetas austro–hungarez. Është e njohur që Carev dëshironte që argjipeshkvia e Shkupit të shtrihej me kufijtë e saj deri edhe në Selanik. Ai quhej edhe “Ipeshkvi i Austro–Hungarisë”, sepse “përfaqësonte” interesat e Austro–Hungarisë. Për këtë gjë, autoritetet turke e shihnin me dyshim argjipeshkvin Carev. Atë e burgosin dhe kishin qëllim që të izolonin nga popullata krishtere e argjipeshkvisë së Shkupit. Ai e kishte ndejën, në fillim në Prizren, por më vonë ishte i obliguar të shkonte me rezidencë në Shkup. Rezidencën e vet në Prizren ua dorëzon në shërbim motrave franceze, që të hapin shkollën në Prizren, më 1890. Kurse me ardhjen e argjipeshkvit Pashk Trokshi, vendos që rezidenca ipeshkvore të rivendoset prej Shkupit në Prizren. Pasi që në rezidencën ipeshkvore të Prizrenit ishin motrat, Trokshi vendosi që të marrë për banim disa dhoma në atë rezidencë, kurse motrat të vazhdojnë shkollën që kishin për fëmijët e Prizrenit. Austro–Hungaria nuk dëshironte që Franca të kishte ndikim mbi të krishterët në argjipeshkvinë e Shkupit. Kështu që, me ndikim të Austro–Hungarisë largohen motrat franceze nga Prizreni dhe vendosen motrat nga Zagrebi.²⁴⁷ Ishte pra, problem rreth rezidencës ipeshkvore të Shkupit të jetë në Shkup apo Prizren, për të cilën Trokshi ra në konflikt me Austro–Hungarinë. Trokshi ishte i mendimit që rezidenca ipeshkvore t’i rikthehet argjipeshkvit dhe motrat të ndërtojnë një godinë tjetër. Rikthimi i Trokshit në Prizren mendohej nga ana e tij se Prizreni ishte edhe

²⁴⁶ Mbi argjipeshkvin Carev shih më gjërësisht: VELNIC Teofil: Fulgencije Carev, Nadbiskup, Pazin, 1961.

²⁴⁷ Hrabak, 49, Zefi, 32.

afërsia gjeografike më e përshtatshme për të gjitha famullitë e argji-peshkvisë. Pas Pashkëve të vitit 1898, Trokshi vizitoi Vjenën dhe Romën dhe pas një marrëveshjeje, u pajtuan që të tre në një pikë që, me financa të veta, Austro-Hungaria të ndërtojë rezidencën ipeshkvore në Prizren, ku Trokshi, më 1900, u kthye në argji-peshkvi dhe filloi punën aty. Popullata katolike dëshironte që Trokshi të rikthehej në argjipeshkvi e jo ta lëshonte atë. Popullata nuk dëshironte të shkonte as në kishë, as nuk dërgonte fëmijët në shkollë apo kishë, kështu që kishte edhe të tillë që mendonin se më mirë të largohej konsullata austro-hungareze sesa argjipeshkvi Trokshi. Por me emërimin e argjipeshkvit të Shkupit më 1909, Lazër Mjeda, raportet me Austro-Hungarinë dhe ipeshkvinë ishin jashtëzakonisht të mira, në këtë kontekst kishte vepruar pozitivisht edhe vet dom Zef Ramaj famulltar i Shkupit në atë kohë, i cili kishte raporte shumë të mira me konsujt austro-hungarezë, sidomos atë në Shkup, ku dom Zefi ishte famulltar, një prej arsyeve ishte se dom Zef Ramaj kishte studjuar në Innsbruck të Austrisë deri më 1907.

Emrimi dhe ardhja e Lazër Mjedës në argjipeshkvinë e Shkupit

Argjipeshkvi Pashk Trokshi, ndonëse ishte në konflikt të vazhdueshëm me Austro-Hungarinë, megjithatë kishte raporte të mira me konsullatën Austro-Hungareze në Shkup. Kjo, sidomos kur ishte në pyetje e mira e përbashkët e popullatës shqiptare përgjithësisht dhe ajo e pjesës katolike në Argjipeshkvinë e Shkupit, në mënyrë të veçantë. Pa dyshim, interesat ishin të dyanshme, reciproke. Austro-Hungaria, thënë për hir të së vërtetës, provonte me çdo kusht t'i ndihmonte shqiptarët në Ballkan, sikundër edhe Trokshi, por që ky i fundit, ndonëse nuk kishte simpati për francezët, dëshironte në njëfarë mënyre që austriakët të zëvendësoheshin nga pala franceze. Në këtë kontekst, do ndryshonte dhe protektorati, që do thotë se shqiptarët do hynin nën protektoratin francez. Përkundër këtij mendimi a dëshire të P. Trokshit, ky më

1897²⁴⁸, kërkonte nga austriakët që 5 studentë nga Ipeshkvia e Shkupit të dërgoheshim për studime të teologjisë e të edukoheshin në shkollat, qarqet austriake. Ne nuk kemi arritur të gjejmë ndonjë dëshmi (arkivore) nëse të njëjtën gjë P. Trokshi, do ta ketë bërë edhe me francezët. Pra, për shkollimin e të rinjve shqiptarë Trokshi parapëlqente Austrinë.

Trokshi kishte vështirësi të mëdha edhe me autoritetet turke. As ata nuk e dëshironin Trokshin ipeshkëv. Për profanizimin e një xhamie në afërsi të Gjakovës, besimtarë myslimanë dhe autoritetet turke ngarkonin Trokshin, me arsyetimin se ajo ishte një ndërmarrje e tij. Arsyetimet e P. Trokshit se ai nuk kishte dorë në këtë çështje ishin krejt të kota. Në këto rrethana, autoritetet e Austro-Hungarisë i kërkuar Vatikani largimin e Trokshit nga Argjipeshkvia dhe pensionimin e tij. Shih për këtë, në vitin 1908, Trokshi i ofroi dorëheqjen Papës Pjot X. Ky i fundit e ftoi në Romë P. Trokshin, dhe po të njëjtën vit, më 29.04.1908, e emëroi atë ipeshkëv titullar të Ipeshkvisë Nacolia Nacolen(sis) të Azisë së Vogël, detyrë kjo, të cilën e mbajti deri në vdekje, më 29.07.1917. Do thënë se për datën e vdekjes së Trokshit kishte disa mendime, përmendeshin viti 1909 e 1910. Vitet e jetës së tij, pas pensionimit dhe emërimit ipeshkëv titullar i Ipeshkvisë së sipërshtënuar, Trokshi i kaloi në Romë. Për këtë periudhë kohore, do thënë se, nuk kemi dhe aq gjëra të shkruara që do na informonin për angazhimet e P. Trokshit. Është e njohur dhe kjo letër përshëndetëse e Trokshit, shkruar me rastin e largimit nga Argjipeshkvia e Shkupit. Se Trokshin nuk e dëshironte as Austro-Hungaria, flasin shumë dokumente, siç dëshmon edhe Gaspër Gjini.²⁴⁹ Deri në ardhjen e Lazër Mjedës (vëllai i Ndre Mjedës) në krye të Argjipeshkvisë, atë e udhëhoqi (për më shumë se një vit) Nikola Glasnovic nga Janjeva, administrator apostolik i Argjipeshkvisë së Shkupit. Nga e njëjta familje,

²⁴⁸ HHStA A.R, F 27/K. 49, Mission Albanien 1871-1911, Albanische Seminaristen in Innsbruck.

²⁴⁹ Gjini Gaspër, Ipeshkvia Shkup-Prizren, fq. 202.

Argjipeshkvinë, pas largimit të Mjedës, e udhëhoqi dom Toma Glasnovic.

Kur Mjeda u emërua në krye të dioqezës së Prizrenit ishte vetëm 40 vjeç. Prift u shugurua në vitin 1891. Angazhimi i tij kishte bërë që ai të ishte mjaft i respektuar nga besimtarët dhe vetë ipeshkvi i Pul– tit Nikola Marconi. Ky i fundit e emëroi njëkohësisht për këshilltar dhe sekretar të vetin, detyrë kjo që e kreu deri sa u emërua Ipeshkëvi i Sapës, më 1901. Edhe këtu do fitojë zemrat e grigjës së vet, duke lënë një përshtypje të jashtëzakonshme. Më 1905 emëro– het ipeshkëvi ndihmës i Shkodrës e koadjutor i kësaj argjipeshkvie. Kjo do thotë se, sipas ligjit (kanonit) kishtar, pas Argjipeshkvit Pas– quale Guerini, Mjeda do duhej të ishte Argjipeshkëvi i Argjipeshk– visë së Shkodrës. Emërimi i Mjedës për Argjipeshkëvi të Argji– peshkvisë së Shkupit, e kishte lënë sërish çështjen e hapur se kush do ishte pasardhësi i Monsinjor Guerinit në Shkodër, duke krijuar “rrëmuje” tek kleri e populli, i cili nuk dëshironte largimin e Mjedës nga Shkodra. Emërimi i Mjedës, ndërkaq ishte bërë pa dëshirën e tij. Edhe Austro–Hungaria e shihte të një rëndësie të veçantë qëndrimin e Mjedës në Shkodër dhe nuk e dëshironte largimin e tij, meqë Shkodra ishte vend me shumë rëndësi jo vetëm për kishën katolike, por edhe për politikën ballkanike. Sidoqoftë, më 24.04.1909, konsullata Austro–Hungareze nga Roma lajmëron Vjenën se në krye të Argjipeshkvisë së Shkupit ishte emëruar Lazër Mjeda, kurse Kardinal Gotti shpreson se Mjeda do ta pranojë de– kretin që do t’i dërgohet.²⁵⁰ Më datë 02.05.1909, konsulli Kral nga Shkodra e njofton Vjenën për dekretin e Vatikanit për emërimin e Mjedës, duke e cilësuar si një disfatë të madhe për politikën Aus– tro–Hungareze ndaj shqiptarëve e sidomos për Shkodrën. Konsulli Kral kërkon që të ndërmerren të gjitha masat përkatëse që dekreti i Selisë së Shenjtë për emërimin e Mjedës Argjipeshkëvi i Shkupit të

---

²⁵⁰ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, fq. 2 telegram i konsullatës austro-hungareze në, Romë ,më 24 prill 1909 ku lajmëron për emërimin e Mjedës.

anulohet.²⁵¹ Në anën tjetër, Prohaska, konsull i Austro-Hungarisë në Prizren, e lajmëron konsullatën e Shkodrës, më 07.05.1909, se në Prizren kishte arritur lajmi për emërimin e koadjutorit të Shkodrës, Mjedës për Argjipeshkëv të Argjipeshkvisë së Shkupit. Kjo ishte një befasi edhe për meshtarët e kësaj argjipeshkvie, meqë e dinin se Mjeda ishte koadjutor i Shkodrës.²⁵²

Kundër kalimit të Mjedës prej Shkoderë në Prizren kishte dhe protesta. Konsullata Austro-Hungareze njofton më 28 qershor 1909 (nr 35–40) se katolikët e Shkodrës i kishin dërguar një letër proteste Papës në Romë që të tërhiqte mbrapa dekretin për transferimin e Mjedës në Prizren. Nga kjo letër kuptohet, po ashtu, se as Austro-Hungaria nuk e dëshironte largimin e Mjedës. Ata mendojnë se këtu kishte dorë Italia. Ç’është e vërteta, kishte qenë dëshira e Austro-Hungarisë kalimi i Mjedës nga Sapa në Shkodër, me tendencën që ai më vonë të ishte dhe Argjipeshkëv i Shkodrës. Për këtë punë, atëbotë ishte angazhuar përmes kanaleve diplomatike në Vatikan edhe ambasadori i Austro-Hungarisë Konsulli Kral njofton dhe për sëmundjen e Mjedës, për nevojën që ai të dërgohej për t’u operuar në Vjenë. Atë, në korrikun e vitit 1909, e kishte shoqëruar mjeku nga Shkodra me mbiemrin Saracci. Për shkuarjen, dërgimin e Mjedës njofton edhe konsullata e Shkodrës, më saktë konsulli Kral, më 08.07.1909.²⁵³ Shpenzimet për shërimin e tij i kishte marrë përsipër Vjena.

Mjeda kishte pasur kontakte shumë të mira me Dr. Gjergj Pekmezin, i cili në atë ligëronte gjuhën shqipe në universitetin e Vjenës. Pritjen e tij e kishte bërë Dr. Gjergj Pekmezi në Südbahnhof të

²⁵¹ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, fq. 4, telegram i konsullatës austro-hungareze në Shkodër, 2 maj 1909.

²⁵² HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, fq. 5, telegram i konsullatës austro-hungareze në Prizren më 7 maj 1909.

²⁵³ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, fq. 3, raport i konsullit Kral nga Shkodra më 8 korrik 1909.

Vjenës²⁵⁴. Edhe Kardinali Francesco Gotti kishte lajmëruar për ardhjen e Mjedës në Vjenë²⁵⁵. Për shëndetin e Mjedës kujdesej edhe kardinal Gotti, përndryshe pjesëmarrës në bisedime për konkordatin mes Serbisë dhe Vatikanit, me të cilin Mjeda kishte qenë në kontakte të vazhdueshme dhe shumë të mira, duke i dërguar raporte të herëpashershme për çështjen në fjalë.

Nga një raport i konsullit të Austro-Hungarisë, z. Lejhanec, datë 02.10.1909²⁵⁶, mësojmë se gjendja shëndetësore e Mjedës pas operimit në Klagenfurt (Austri) tashmë është e mirë. Raporti njofton se shpenzimet i kishte hequr Vjena. Pas vizitës së disa qyteteve austriake, Mjeda kishte udhëtuar për në Gjermani, ku kishte vizituar disa qytete, si: München, Koeln, Dueseldorf etj., për të kaluar më pas në Venecia, Bologna e Firenz e Romë. Në Romë kishte pasur audiencë private tek Papa Piu X, me të cilin kishin biseduar „shumë gjatë“ për gjendjen në Shqipëri. Mjeda ishte interesuar edhe rreth emërimit të tij në Prizren. Papa e kishte siguruar Mjedën se emërimi i tij nuk kishte të bënte me kurrfarë intrigash, por lidhej me nevojën e madhe që kishte Argjipeshkvia e Shkupit për të. Në këtë kohë selia e Argjipeshkvisë ishte në Prizren.

Në letrën e ashtuquajtur baritore e që ishte dhe letër përshëndetëse e Mjedës me rastin e largimit të tij nga Argjipeshkvia e Shkupit, më 1921, Mjeda, ndër të tjera, shkruante: „...*nuk kje punë e letë për Ne n`at koh me lanë vendin e t`lennit e Seliën e parë t`Shqypniës per me ardhë nder kto kto vise, ku Feja shejte gjindej nder ngushtime e travajë.*”²⁵⁷ Nga kjo shohim se nuk ishte vullneti i tij kur e lëshoi Shkodrën më 1909, sikundër që nuk është vullneti i tij as tash

²⁵⁴ shif HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, fq. 4, 5, 7 raport i konsullit Kral nga Shkodra më 8 korrik 1909.

²⁵⁵ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, fq. 2, lajmrin i konsullatës austro-hungareze nga Roma 4 korrik 1909.

²⁵⁶ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 5, 9, letër e konsulliat Lejhanec më 2 tetor 1909.

²⁵⁷ shif letrën e L. Mjedës botuar në “DRITA” Viti XI, 1(81), Jan. 1980, fq. 14.

kur po lëshon Argjipeshkvinë e Shkupit. Thjesht, ai po kryente detyrën ashtu siç i kërkohej, në mënyrën më të mirë të mundshme, gjithnjë për të mirën e popullit e të Kishës.

Rreth emërimit të Mjedës në Prizren, siç mësojmë nga raporte, dokumente të kohës, kishte spekulime të ndryshme. Konsulli Kral, më 11.08.1909²⁵⁸, njofton se kishte spekulime në Shkodër për gjoja zgjedhjen argjipeshkëv të At Lovro (Lorenz) Mihacevic, përndryshe provincial i urdhrit françeskan shqiptar. Ky njoftim kishte ardhur nga gazetatat italiane dhe kroate dhe se atij duhet t'i kenë ardhur urime nga vende të ndryshme. Të tjera spekulime flisnin për kinse tërheqjen e emërimit të Mjedës në Prizren dhe qëndrimin e tij në Shkodër, me arsyetimin se Kuria e vlerësonte të nevojshme qëndrimin e Mjedës në Shkodër; se Atë Lovro Mihacevic do jetë në krye të Argjipeshkvisë së Shkupit, dhe se për Austro-Hungarinë do ishte krejt në rregull, meqë ai e njihte mirë popullin shqiptarë e gjuhën shqipe, duke qenë se pjesën më të madhe të jetës e kishte kaluar ndër shqiptarë. Ishte spekuluar edhe me emrin e abatit Prenk Doçi, për të cilin konsulli gjeneral austriak kishte thënë se largimi i tij nga Shkodra do sillte paqe në këtë qytet dhe së këndejmi do ishte i qëlluar emërimi i tij në Shkup.

Përkundër gjithë kësaj, më 11.10.1909²⁵⁹, konsulli i Austro-Hungarisë në Shkodër, z. Lejhanec, njofton se Mjeda do udhëtojë për në Prizren, i shoqëruar nga Dom Ndue Bytyçi, nëna e tij Domenika Mjeda e p. Lorenc Mitrovi. Për të njëjtat kishte kërkuar edhe rezervimin biletave të udhëtimit me tren. Raporti i Lejhane-cit, i datës 30.10.1909²⁶⁰, njofton për përcjelljen e mirë që i ishte bërë Mjedës, me rastin e nisjes për në Prizren.

²⁵⁸ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, 22 Letra e konsullit austriak, Kral, Shkodër, 11 gusht 1909.

²⁵⁹ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 5, 10.

²⁶⁰ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 5, 14.

Argjipeshkvia e Shkupit kishte fat të madh me emërimin e Mjedës në krye të saj. Ai ishte një prijës i vërtetë shpirtëror në kohëra mjaft të vështira për popullin e Argjipeshkvinë, siç ishin Lufta e Parë dhe e Dytë Ballkanike, si dhe Lufta e Parë Botërore. Gëzimin e madh për emërimin e Mjedës në krye të Argjipeshkvisë së Shkupit e tregon edhe një shkrim i Dom Zef Ramajt (atëbotë zëvendës famullitar i Shkupit), botuar në revistën *Elçija e Zemres s'Krishtit* në Shkodër. L. Mjeda e dom Zefi ishin njohur qysh në kohën kur ky i fundit kishte mësuar në Kolegjin Saverian në Shkodër, para se të vazhdonte studimet në Innsbruck. Bashkëpunimi i tyre ishte tejet i madh, deri në vdekjen e dom Zefit më 1914. Në raportet që Mjeda i dërgonte botës perëndimore për gjendjen e rëndë të shqiptarëve e për masakrat që kryheshin ndaj tyre, shpesh i referohej emrit të dom Zefit (si: “*siç më njofton famullitari dom Zef Ramaj...*”, për çka do shohim më vonë).

Në vazhdim po sjellim botimin e dom Zefit, mbajtur me rastin e ardhjes së Mjedës në krye të Argjipeshkvisë në Shkup, e të botuar tek revista *Elçija*. Siç shihet, jo vetëm kleri, por edhe populli i gëzohej ardhjes së tij. Në pritje të Mjedës, ishin të pranishëm edhe kore diplomatike e personalitete të ndryshme.

***Emzot Lazer Miedia n`Shkup*²⁶¹**

Ishte një vjet e gjysë qi kishim mbetë paa Bari, pa Priis, e sakt qi fort t`vshtirshme kiene per nee kto dit vorfuimit. Por i Lumi Zot ne e mram na ngushlloi, tui na zgjedhë per Argjipeshkëv një njeri qi e kishte per zemer, e i cili prandej s`muite mos me ken edhe per zemer t`onë. Po, i Lumi Zot na ngushlloi tui na çue per Argjipeshkëv Emzot Lazer Mieden. Veç na diim se saa kemi dishrue me

²⁶¹ Dom Zef Ramaj: *Emzot Lazer Miedia n`S`hkup*, në: *Elçija Zemres s`Krishtit*, I, 20 (1910), fq. 8-12, për këtë shkruan edhe M. Peters, Das ölteste Verlag Albaniens und sein Beitrag zu Nationalbewegung, Bildung und Kultur, fq. 423.

pasë një Bari, e saa na u knaq zemra kuer ndienne se ky do t'ishte Emzot Lazer Miedia e me saa dishiir e kemi pritë!

Te tan Meshtarija me popull mbarë a gzue kuer kaa ndije se një-mend do t'na vite.

Famullija e Shkupit e pat nafak me kenë e para me e pritë ket Zot-nii çuemun prei Zotit per me na rregullue, e kio famullii tui ja diit Zotit per nderë u mundue me e pritë saa maa mirë qi t'muite. Prei Sarajevet i Shndritshmi Zotnii me tel na baike me diitë ditën qi do t'mriite, e at herë, një ditë perpara t'ardhunit, me pushtlla t'posaçme u dha fiala t'tanve shpii per shpii` si shqyptarve si t'hujve, (t'tan bashkë janë 140 shpii) se me 4 ndanorit kishte per t'ja mrii Argjipeshkvi i rii Emzot Lazer Miedia, e qi t'urdhnoishin me dalë me u pritë n`Stacion t'udhes hekrit. Njimend burrimini mar duel; graat e finija ishin mledhë n`oborr t`Kishës.

I Nderueshmi Zotni D. Nikoll Mazreku, Prifti i famuliis t`Pezrendit, bashkë me D. Pashko Krasniqin, kishin dalë me e pritë n`Kumnov, per me i thanë n`emen te tanve: "Mirë se po t'bie Zoti" I nderushmi Zotnii D. Nikoll Glaznoviç, D. Mikel Glaznoviç, Viçe-Korçlla i Nemces (Zotni Korçlla nuk ishte ktu), Gjergj Adamkievitz, Viçe-Korçlla i Italies Zotni Galanti, Viçe-Korçlla i Frances, bashkë me popullin mbarë, sikuer thaçë, ishin mledhë n`Stacion t'udhes hekrit. Qe ja mrrini ai ças i bardh, n`t`cillin i Shndritshmi Argjipeshvi i rii do t`shkelte n`Arkidioçez t`vet. Mbasi t'tanë ja murne doren, gjithmbarë u ndisne kah Kisha, ku kumont i baishin me diit gjytetit mar se kaolikt kishin një gzim t'posaçem. Prej deres t`oborrit deri n`derë t`Kishes ishte stolisë me bush, me lule e me bairage e para ders t`Kishes një qemer i bukur e n`të shyti (stenma) i perndritshmit Zotnii Emzot Lazer Miedes.

Kuer e pame tui hii n`oborr t`Kishes, zemra na gufoi t'tanve prej gëzimi. D. Nikoll Mazreku prej shkallës t`derës t`Kishes u kthye prej t`Shndritshmit Zotnii e prei popullit; prej Atii per me i thanë

n`emen t`tanve: “Mir se t`pruni Zoti nder nee”: prei popullit per me i than se t`ja falshim nderës Zotit qi e pruni shndosh e mirë Baben t`onë, tui vuu oroe se Kisha e Zemrës Krishtit po asht maa e para me pritë Bariin e vet e prande shpnesë n`Zemër t`Krishtit se kaa me i shprazë huret e veta permbyi Të e permbyi Arkidioçezin mbarë. U kthye masandei taliançe e n`emen t`Shnritshmit Zot nji ju falte ndeers t`tanve, qi kishin begeniis me i dalë perpara.

T`tanë masandei hiime n`Kishë, tui kndue “Benedictus Dominus Deus Israel ete”. N`at Kishë kurr nuk kishte kndue maa me eshtah t`zemers kio kang e Xakariis, e me arsyë, se ndimend Zoti i bekuem na kishte paa, tui na çue njat qi do t`na ngrente kah udha e pagjës “ad dirigendos pedes nostras in viam pacis.”

Per t`paren e herë prej Lterit Sheit u ktheike kah populli i Shkupit Argjipeshkvi i rii, tui thanë se saa kondend ishte tui pa se me ç`zemer e shyhret e kishin oritë, e tui ju falë ndeers, t`tanve u dha-ke behinin sheit.

Ah! Po me t`sakt, o i Shndritshmi Zotnii qi i Lumi Zot, kuer e çove Ti doren t`ande me e bekue popullin e Shkupit, edhe Ai i Lumi na ka bekue t`tanve mbarë prei qillet; po qilla na kaa bekue tui zgiedhë Tye per Babë t`on, e lavd e ndeer i kioft Zotit t`qillës qi aq fort n`ket mndyrë na kaa gzue, e Zoti i qillës t`dhasht jetë t`gjat` e hiire plot, per me kenë gjithmon yrneku i jonë, per me na sundue si asht vullnesa e Zotit e per me na çue te kroni i gjith t`mirave, te Zoti i qillës e i dheut.

Meshtari D. Zef Ramaj

Ndimtaar i Famulliës t`Shkupit

Konsulli i Austro-Hungarisë në Shkup, Dr. Heimroth, më 25.08.1910, njofton për probleme të shumta që kishte Mjeda me autoritetet turke. Këta të fundit nuk e lejonin Mjedën që të ushtronte detyrën e Argjipeshkvit në Shkup, përkundër faktit që ky, së

paku tre herë, kishte kërkuar lejen për veprimtarinë baritore brenda argjipeshkvisë. Mjeda kërkoj nga konsullata e Austro-Hungarisë ndërmarrjen e masave të nevojshme për rregullimin e çështjes në fjalë, meqë ajo edhe ishte mbrojtëse e të krishterëve të Ballkanit. Kështu dhe ndodhi. Emërimi i Mjedës në Prizren, paraqiste pro-blemin të madh për Turqinë. Këta akuzonin Austro-Hungarinë se nuk po u përmbaheshin rregullave lidhur me protektoratin *“në territorin e Turqisë”*, duke shprehur hapur kundërshtimin dhe pakënaqsinë e tyre lidhur me Mjedën dhe dy këshilltarët e tij, Ni-kola dhe Toma Glasnovic.

Konsullata e Austro-Hungarisë në Prizren, më 08.03.1911 lajmëron për udhëtimin e Mjedës për në Romë e prej atje në Vjenë për t’u konsultuar rreth argjipeshkvisë. Bashkë me Mjedën udhë-tuan edhe dy këshilltarët e tij. Po ashtu, konsullata e Austro-Hungarisë në Romë informon Vjenën për çështjen e protektoratit dhe punën e ipeshkvijve në Shqipëri. Në bisedë me kardinal Gotti-n ishte rrahur sidomos çështja e Mjedës dhe e këshilltarëve të tij dhe problemet që po nxirrnin turqit.

Me zyrtarët në Vjenë, më 11 prill 1911²⁶², L. Mjeda kishte biseduar edhe për investimet e mundshme në Argjipeshkvi. Ishte vendosur si më poshtë:

- të ndërtohet një rezidencë e re ipeshkvore, në vlerë deri në 20.000 krona (i është lejuar);
- të ndërtohet një qele famullitare në Shkup (sa më parë që të jetë e mundur, mbase deri në vitin 2012, por jo e sigurt);
- të ndërtohet një qele famullitare në Prizren (që nuk ishte definitivë);

---

²⁶² HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, 1.

–të financohet shkolla në Pejë dhe t'i jepen të ardhura të reja për mësues;

–kërkon dhe një mësues tjetër për Janjevë (Kromic të shkonte në Shkodër e Mitrovicë të vinte si mësues në shkollën e Janjevës);

–për shkollën e Zymit kërkon dhe një mësues (që do shkonte në Shkodër tek Jezuitët);

–dëshiron që një mësues i shkollës së Prizrenit të kalojë në atë të Shkupit, meqë viteve të fundit ishte lënë disi pas dore;

–kërkon legalizimin e rregullit të Jezuitëve në Shkup nga ana e Turqisë, meqë nuk ishin të pranuar nga këta të fundit;

–kërkon që plus 500 krone t'i miratoheshin për shpenzime të rrugës nëpër argjipeshkvinë e vet.

Siç shihet pikat 2, 7 dhe 8 kanë të bëjnë direkt me famullinë e Shkupit, ku shërbente dom Zef Ramaj. Patjetër që kjo famulli ishte e rëndësishme për Mjedën. Mbështetja nga ana e Austro-Hungarisë, ishte një shtytje e madhe jo vetëm morale për këtë famulli.

Lazër Mjeda dhe Zef Ramaj për gjendjen dhe tmerret ndaj shqiptarëve në Kosovë e Maqedoni më 1912–1913

Luftërat ballkanike, më 1912 e 1913, për popullatën shqiptare në Maqedoni dhe Kosovë ishin shumë të rënda. Kjo gjendje e rëndë pasohet me Luftën e Parë Botërore, më 1914. Popullata shqiptare në Kosovë e Maqedoni kishte mbetur në shumë nën mëshirën e shteteve evropiane dhe të personave të caktuar sesa në diçka tjetër. Në këto rrethana, një rol shumë pozitiv (për këtë popullatë) e ka luajtur dom Zef Ramaj dhe kleri katolik shqiptar i Argjipeshkvisë së Shkupit në krye me Lazër Mjedën.

Shqipëria shpalli pavarësinë në Vlorë, një shpallje formale që nuk solli diçka konkrete për të mirën e shqiptarëve në Kosovë e Maqedoni, për më keq që gjendja e tyre u rëndua edhe më. Ndonjë ndryshim nuk u pa as për shqiptarët brenda Shqipërisë. Dihet mirëfilli se Shqipëria deri vonë nuk do të jetë e pavarur, por autonome, siç njihet në qarqet e huaja diplomatike.

Një rol të rëndësishëm për Shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë do të luante edhe argjipeshkvi i Shkupit, Lazër Mjeda bashkë me dom Zef Ramaj. Para nisjes për në Vlorë, Ismail Qemajli ndodhej në Vjenë. I gjendur pa para në xhep, më saktë me një çek bankar të pavlefshëm (asnjë nga bankat vjeneze nuk e merrte parasysh), I. Qemajli s'kishte se si të udhëtonte për në Vlorë për të shpallur pavarësinë e Shqipërisë.

I njohur me situatën, Mjeda mobilizoi miqtë që kishte pranë qeverisë së Austro-Hungarisë, dhe i mundësoi I. Qemajlit, që me një anije ekstra të financuar nga Vjena, të arrinte në Durrës.²⁶³ Mjeda duhej të merrte po ashtu pjesë në shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë në Vlorë. Nëpunësi austriak i konsullatës në Shkup, më 29 nëntor 1912 i dërgon një letër qendrës me çka njofton se mësuesi i shkollës së famullisë katolike vendore, Logoreci bashkë me famullitarin dom (Zef) Ramaj, e kanë informuar se Logoreci dhe argjipeshkvi Mjeda, sot kishin pranuar një letër nga Durrësi, dërguar prej të deleguarve shqiptarë të Kosovës Veriore. Atyre u kërkohej që të dërgonin një delegat nga Shkupi, për mbledhjen e planifikuar në Vlorë, të organizuar nga krerët (paria) e gjitha anëve të Shqipërisë, që kishte të bënte me shpalljen e autonomisë së Shqipërisë. Ata, do të konsultohen edhe për marrjen e masave eventuale varësisht prej situatës që do krijohet pas shpalljes së autonomisë së Shqipërisë. Për këtë çështje i kishin dërguar edhe një memorandum shkëlqesisë apostolike të monarkisë.

²⁶³ Peteres, *Der älteste Verlag Albaniens*, fq. 424.

Nga Logoreci kërkohet që, në rast se i deleguari nuk mund të udhëtojë, të paktën për këtë çështje të dërgojë një letër përkrashe në emër të shqiptarëve të këtushëm, të ndërmjetësuar nëpërmjet entit të këtushëm konsullor të monarkisë. Në lidhje me këtë, Heimroth thotë se u ka shpjeguar (Logorecit dhe dom Ramajt) se për momentin nuk është i sigurt nëse ka mundësinë për një gjë të tillë. Nga një telegram i konsullit austro-hungarez në Shkup dërguar Vjenës, në nëntor 1912, mësojmë se delegatët shqiptarë kishin lutur argjipeshkvin L. Mjeda, famullitarin e Shkupit dom Zef Ramaj dhe mësuesin Logorezi që të përbënin një delegacion për pjesëmarrje në Vlorë²⁶⁴, për të biseduar për gjendjen e shqiptarëve dhe mundësisht edhe të shpallet “autonomia” e Shqipërisë. Aty përmendet edhe Memorandumi për Pavarësinë e Shqipërisë²⁶⁵ i 12 nëntorit 1912 (përpilues dhe nënshkruesi i parë i të cilit është Dom Nikollë Kaçorri), dërguar Perandorit Franz Josef I, nga i cili kërkohet ruajtja e tërë territorit shqiptar. Për këtë arsye i kërkohet Mjedës formimi dhe pjesëmarrja e një delegacioni nga Shkupi e Prizreni në Vlorë.

Më 1913 ishte rrezik që Shkodra me dhunë t’i shkëputej Shqipërisë. L. Mjeda me angazhimin e vet politik si në Vjenë, ashtu edhe në Londër (në Konferencën e Londrës), kishte siguruar që Shkodra mos t’i shkëputej Shqipërisë.²⁶⁶

Në vitin 1913 ishte lufta ballkanike dhe gjendja e shqiptarëve (pa dallim feje) ishte jashtëzakonisht e vështirë. Popullin shqiptarë në Maqedoni e Kosovë nuk kishte kush ta mbronte në raportet ndërkombëtare. Kanalet për kontaktet ndërkombëtare në rrafshin

---

²⁶⁴ *Haus-Hof und Staatsarchiv* Vjenë, Liasse XLV/6, 128.

²⁶⁵ Memorandumi gjendet në *Haus-Hof und Staatsarchiv* Vjenë, Liasse XLV/6, 102-109. Është botuar edhe tek revista „Phoenix“ Shkodër 1998 nr. 2. fq. 33. Këtë memorandum e ka nënshkruar në rend të parë Dom Nikollë Kaçorri, pastaj vijnë Mustafa Asim Kruja, Rexhep Mitrovica, Faud Toptani, Abdi Toptani, Murad Toptani, Salih Gjuka Ipek dhe Bedri Pejani.

²⁶⁶ Krah. Peters, *Der älteste Verlag Albaniens...* fq. 424.

diplomatik, duke shfrytëzuar edhe marrëdhëniet, njohjet private, ishin, gati më të mirat, ato të Kishës katolike, sidomos të Mjedës dhe priftërinjve të asaj kohe që kishin studiuar nëpër vende të ndryshme të Evropës, përfshirë këtu edhe dom Zef Ramaj. Një vit pas shpalljes së pavarësisë, Shqipërisë i kanosej rreziku i madh i copëtimit dhe ndarjes nga fqinjët e saj, ndërkohë që, po thuaj, gati të gjitha personalitetet e atëhershme shqiptare dhe e tërë popullata kishin shpresë që do t'i mbronte Austro-Hungaria dhe Vatikanin. Në të vërtetë, viti 1913 ishte viti i *“Golgotës shqiptare”* siç e quan edhe Leo Freundlich në librin *“Albaniens Golgotha”*. Ky libër, i botuar në Vjenë, jep shumë informacione për opinionin e gjerë, i cili do njihet me gjendjen e rëndë të shqiptarëve. Autori kishte mbledhur materiale të botuara në gazetatat ditore të asaj kohe, që për autorë kishin Lazër Mjedën, famullitarin e atëhershëm të Shkupit, Dom Zef Ramajn, Dom Pashk Krasniqin, Dom Nikola Glasnović etj. Në libër shihet qartë edhe arsyeja e vrasjes së fratit, Atë Alois (Luigi) Paliqit.

Nganjëherë thuhet se shkrimet e dërguara nëpër gazeta të atëhershme austriake janë të Lazër Mjedës. Do thënë se disa nga informacionet për gjendjen e popullatës shqiptare ishin dërguar edhe nga Dom Zef Ramaj e Dom Pashk Krasniqi, siç njofton vetë L. Mjeda, kur i shkruan Vatikanit (më 24 janar 1913) letrën e njohur²⁶⁷ për gjendjen në Argjipeshkvi. Në këtë letër shihet shumë qartë se Dom Zef Ramaj e dom Pashk Krasniqi raportonin sidomos për ato vende që ishin afër famullisë së tyre. Dom Zefi, raporton tonte për gjendjen në rajonin e Shkupit, Kumanovës, Kisela Voda, Tetovës (Kalkandele) e Gostivarit, kurse Dom Pashk Krasniqi raportonte për Prizrenin, Pejën e vende të tjera përreth.

Do thënë se Dom Zefi kishte informacione të mira edhe për Karadakun, meqë vinte nga ajo pjesë, nga Stublla. Një raport i konsullit austriak në Shkup, informon për tmerret e masakrat ndaj popullatës

²⁶⁷ Gjergj Gashi, *Kosova III*, fq. 80

(shqiptare pa dallim religjioni) të zonës së Karadakut. Raporti njofton mbi bazën e informacioneve që konsullit ia kishte dhënë Dom Zefi, e këtij të fundit Mitat Aga nga Gjilani.

Heimrot, konsull austriak në Shkup, i përmend ministrit austro-hungarez, Leopold Berchtold, më 9 shkurt 1913²⁶⁸, një letër të Mjedës dhe shton se informacionet (që përmbante ajo) ishin dhënë nga Dom Zef Ramaj. Se Dom Zef Ramaj kishte raportuar vendet evropiane për gjendjen e shqiptarëve, tregon edhe botimi i letrave private të teologëve shqiptarë (të universitetit të Innsbruck–ut) në gazetën austriake *“Allgemeiner Tiroler Anzeiger”* të datës 28 mars 1913²⁶⁹. Shpesh, emri i autorëve të letrave, të shkrimeve që botoheshin, mungonte, për shkak të frikës nga reprezaljet e mundshme, por botuesit (gazetat), megjithatë, njoftonin se shkrimet ishin të studentëve (shqiptarë) të Universitetit të Innsbruck–ut, mandej se vendi prej nga vinin shkrimet ishte Shkupi, ku tashmë, Dom Zefi ishte me shërbim.

Në artikullin me titull *“Die serbische Unmenschlichkeit in Albanien”* (Jonjerëzorja serbe në Shqipëri), botuar në *“Allgemeiner Tiroler Anzeiger”* dhe *“Reichspost”*, datë 28.03.1913 (por dhe në gazeta të tjera gjermanofone), Dom Zef Ramaj (nga Shkupi) shkruan kështu: *“Për momentin nuk kam mundësi që t’ju dërgoj një raport të detajuar. Ju duhet të keni parasysh se gjendemi në gjendje lufte.... nuk mund të paramendoni atë se çka është mëkatuar ndaj bashkatdhetarëve tanë në këtë luftë.... zemra ime është përplot, për atë se çfarë mund t’ju shkruaj më tutje. Më mirë do të vdisja se Shqipërinë ta shihja në këtë gjendje, në të cilën gjendet”*.

Leo Freundlich, i merr këto të dhëna dhe i (ri)boton në librin e tij.²⁷⁰ (Edhe një herë: Mjeda njofton se të dhënat në raportin e tij

²⁶⁸ Haus- Hof- und Staatsarchiv, P.A. XII, K. 416, Türkei, Klasse XLV/5.

²⁶⁹ „Briefe aus Albanien“, *“Allgemeine Tiroler Anzeiger”* e 28 mars 1913, fq. 1.

²⁷⁰ Leo Freundlich, *Albaniens Golgotha*, fq. 10-16.

(dërguar vendeve të ndryshme, si Vatikanit, Austro-Hungarisë etj.) janë nga famullitari i Shkupit, Dom Zef Ramaj e Dom Pashk niqi, famullitar i Prizrenit.

Gazeta “*Reichspost*” raporton për dhunën e tmerrshme që ushtrohet ndaj shqiptarëve e për vrasjet e tyre, dhe thotë se ka një dosje për këtë çështje (e cila duhet të hulumtohet). Pjesërisht këtë dosje e botojnë edhe mediat e tjera austriake, gjermane, si dhe ato angleze e italiane.

Në artikullin e gazetës *Reichspost*, jepen në detaje masakrat e bëra ndaj popullatës shqiptare (pa dallim feje) në territorin e Kosovës e Maqedonisë, duke filluar prej Shkupit, Kalkandeles, Ferizajt, Prishtinës, Prizrenit, Gjeneral Jankovicit, Tërstenikut, Pejës etj. *Reichspost* (botimi i mëngjesit) i jep rëndësi kësaj dosjeje dhe shkuan 3 faqe (duke filluar prej faqes së parë), në numrin e 17 janarit 1913²⁷¹. Në këtë shkrim ceket se dosja është autentike dhe nga një personalit shqiptar dhe se ka dëshmitar për gjithë atë çfarë ka ndodhur në Shkup. E ky, pa dyshim, është Dom Zefi, famullitar në Shkup, ndërkohë që Mjeda gjendej në Vjenë, në kontakt me qarqet diplomatike të atjeshme, por edhe me media, për çështjen shqiptare në Kosovë e Maqedoni.

Është interesant të theksohet se Leo Freundlich, në librin e tij (*Golgota shqiptare*, fq. 10–16), përshkruan vrasjet në rajonin e Kadradakut, si në Lubishtë, Smirë, Komogllavë, Shashare – të gjitha këto vende në afërsi të Stubllës, vendlindjes së Dom Zefit, të cilën ky i fundit e vizitonte shpesh edhe për të qenë mirë i informuar me gjendjen e përgjithshme. Ngjarjet e paraqitura në libër, autori i kishte marrë prej gazetës së sipërpërmendur, të datës 17.01.1913.

Në raportet e 24 janarit 1913, Mjeda tregon se informacionet e dhëna aty për gjendjen e shqiptarëve, i kishte nga Dom Zefi e Dom

²⁷¹ *Die Serbische Blutschuld in Albanien*, 17. I. 1913, fq. 1-3.

Pashk Krasniqi. Më 9 shkurt të vitit 1913, konsulli austro-hungarez në Shkup, Heimroth i shkruan Vjenës zyrtare se Mjeda, raportonte duke u thirr në informacionet e Dom Zefit. Edhe vetë Heimroth, në një rast shkruan: “Ashtu siç shkruan Mjeda në letrën mbi tmerret (ndaj shqiptarëve) më kanë ardhur edhe mua në vesh. Famullitari i Shkupit, Dom Ramaj më tregoi se ai ishte dëshmitar dhe përmend një ushtar serb me emrin Ciceric²⁷². Konsulli vazhdon tutje duke thënë se këto gjëra i kishte parë edhe murgesha katolike që vepronte në spitalin e Shkupit e që ishte edhe mësuese e subvencionuar nga Austro-Hungaria. Fjala është për murgeshën Protegjena Bekes nga Stublla, bashkëvendëse e Dom Zefit. Ajo kishte parë shumë kufoma të shqiptarëve myslimanë në lumin vardar²⁷³. Më vonë, konsulli shkruan se burim informacioni (i Dom Zefit, A.R.), ishte edhe Luigi Neracci që njihej shumë mirë me Dom Zef Ramaj²⁷⁴. Konsulli, në këtë raport përmend jo më pak se shtatë herë emrin e Dom Zefit, për grumbullimin e informacioneve mbi masakrat ndaj shqiptarëve.

Informacionet që jep Dom Zefi e që botohen në shtypin e huaj, i shfrytëzon Leo Freundlich në librin e tij dhe të njëjtat ia shpërndan botës. Është me rëndësi të theksohet se konsullata e Austro-Hungarisë i besonte shumë Dom Zefit. Raportet e tij mbi masakrat ndaj shqiptarëve, konsullata i merrte krejt të besueshme. Edhe vicekonsulli anglez, Walter Divie Peckham, njofton Londrën zyrtare për tmerret ndaj shqiptarëve. Ai shkruan se raporti është i bazuar në të dhënat që kishte ofruar famullitari i Shkupit, Dom Zef Ramaj. Të dhënat që jep ky raport përkojnë plotësisht edhe me ato informata që kishte dhënë edhe konsulli Heimroth, ato përkojnë saktësisht edhe me kohën e publikimi të të dhënave në shtypin austriak (të cekur dhe më lart), datë 28 shkurt 1913.

---

²⁷² Gjergj Gashi, *Altari III*, fq. 101.

²⁷³ Po ashtu, *krahaso III*, fq. 101.

²⁷⁴ *Altari III*, 102.

Në vazhdim, *Memorandumi* i famullitarit të Shkupit, Dom Zef Ramaj, që Peckham i kishte dërguar Londrës, titulluar *Memorandum on Massacres of Albanians—Statements of Catholic Cure of Uskub*:

“*Rajoni i Shkupit* – Menjëherë pas okupimit serb të Shkupit disa motra nderi katolike shkuan në spitalin ushtarak për t’u lidhur plagët e të plagosurve. Ditën e parë aty kishte 132 shqiptarë të plagosur, ditën tjetër 80, ditën tjetër 30, ditën tjetër 20. Shërbimet e motrave së shpejti u përfunduan. Burrat e nxjerrë nga spitali²⁷⁵, i morën dhe i hodhën në Vardar.

‘Më 27 tetor tre shqiptarë ishin therë me bajoneta²⁷⁶ afër njërës prej urave të Vardarit.

‘Më 6 nëntor në orën 10:00 të mbrëmjes, prifti²⁷⁷ kishte kaluar përgjatë rrugës që shpinte në stacion²⁷⁸, me ç’rast kishte vërejtur shumë gjak i cili nuk ishte parë aty në orën 8:30 të pasdites. Të nesërmen, herët në mëngjes, ishte sjellë me makinë një kalë i ngordhur për ta arsyetuar gjakun. E vërteta ishte se komiteti e Hotelit London e kishin qëlluar një shqiptar në rrugë. [Pronari i Hotelit London, ku zot. Cahen²⁷⁹ qëndroi aty njëherë, i kishte thënë këtij se ishte çetnik, dhe me një rast i kishte treguar zot. Cahen se ai po ishte kthyer nga qëndrimi katër javësh në krahinën e Lumes.]

‘Rreth 80 kufoma të shqiptarëve ishin gjetur në Kisella Vodë [afër Shkupit] dhe shumë të tjerë pas kalasë.

‘Në fillim të okupimit, ushtarët²⁸⁰ ishin futur në shtëpinë e një shqiptari, e dhunuan gruan e tij, e rrahën atë deri sa nuk tregoi se

²⁷⁵ Mendohet në shqiptarët e plagosur që u nxorën me dhunë nga ushtarët serbë.

²⁷⁶ Nga ushtarë serbë.

²⁷⁷ Fjala është për priftin katolik shqiptar që shërbente në Shkup.

²⁷⁸ Fjala është për stacionin hekurudhor, i cili gjendet në të njëjtin vend edhe sot, mu në qendër të Shkupit.

²⁷⁹ Mr. Cahen, si duket i takonte stafit të konsullatës britanike në Shkup.

²⁸⁰ Fjala është gjithnjë për ushtarët serbë.

ku i kishte dy bijat e tij (njëra 14 e tjetra 16 vjeçare), e pastaj i dhuan ato.

‘Njëfarë çetniku i quajtur Çiçeriq i kishte thënë një mikut të vet, pohim të cilin e kishte dëgjuar edhe prifti, “ Ne nuk kishim ngrënë dhe pirë për 48 orë, ishim tepër të zënë duke i kërkuar shqiptarët për t’i vrarë.” [kjo u pa në qytetin e Shkupit].

‘Në një fshat pranë Kumanovës ushtarët serbë dogjën shtëpitë²⁸¹ për t’i nxjerrë jashtë banorët të cilët ishin fshehur në tavane. Kur dolën gratë jashtë ato u vranë; për ta kursyer barotin fëmijët i therën me bajoneta. Këtë e kishin treguar vetë ushtarët serbë në prani të priftit, duke mos ditur se kush ishte ai.

‘*Tetovë* – Në ditën e parë të okupimit, ushtarët, çetnikët dhe serbët lokalë vranë 85 shqiptarë duke sulmuar shtëpi për shtëpi.

‘*Gostivar* – Gjashtë shqiptarë u vranë dhe qyteti pagoi 200 Funta Sterling për lirim.

‘*Dibër* – Rreth 120 ushtarë që kishin dalë të plaçkitnin, ishin vrarë nga shqiptarët; në shenjë hakmarrjeje serbët dogjën 24 fshatra. Numri i shqiptarëve të vrarë nuk dihet.

‘*Ferizaj* – Z. Gavrilloviq, ish-konsull i Serbisë në Shkup, deklaroi se 1.200 shqiptarë ishin vrarë më 24 tetor. Ushtarët serbë e kishin takuar në rrugë katolikun Zef Paletoni²⁸² dhe e urdhëruan të kryqohej në mënyrën ortodokse. Duke qenë deri diku i dehur, ai nuk arriti ta bënte atë, prandaj u vra. Një grua shqiptare e kishte marrë mauzerin e bashkëshortit të vrarë dhe kishte vrarë 5 ushtarë. Bile edhe tash, nga tre, katër, a pesë shqiptarë vriten për çdo natë në Ferizaj; burrat i kishin joshë të hynin në shtëpitë e tyre duke u premtuar ushqimin, e pastaj aty i kanë rrahur. Ushtarët dhe oficerët

²⁸¹ Fjala është për shtëpitë e banorëve shqiptarë.

²⁸² Qytetar shqiptar i Ferizajt.

iu plaçkitnin fshatarëve paratë kur ata ktheheshin nga tregu. [Serbët kishin bërë pikërisht ankesë të njëjtë kundër shqiptarëve në shtatorin e kaluar (shiko dërgesën time nr. 74 të 17 shtatorit nga Selaniku)]. Grupe shqiptarësh të cilët dolën për të marrë dru janë rrethuar nga ushtarët në male dhe janë pushkatuar. Në Ferizaj dhe në Prizren njerëzit burgoseshin vetëm pse kanë folur me priftin katolik.

‘Në Tërstenik 30 shqiptarë u vranë; në Smirë 32; në Vërban 20; në Kamenogllavë, fshat prej pesëdhjetë shtëpive, të gjithë burrat ishin vrarë. Në ato raste, burrat i kishin detyruar me forcë që të dilnin jashtë për t’i përshëndetur trupat serbe, pastaj i kanë lidhur së bashku dhe i kanë vrarë. Trupat e tyre ishin varrosur cekët dhe për pasojë ishin bërë ushqim për qentë.

‘*Prishtinë* – Më ose rreth 23 tetorit me lejen e mjekut ushtarak serb, rreth 5.000 shqiptarë ishin vrarë. Ata i kishin lidhur së bashku dhe i kishin kositë duke shtirë nga mitralozat. [Unë dëgjova një dëshmi mbi masakrat e mëdha ndaj shqiptarëve në Prishtinë, dhe atë nga një mjek ushtarak shqiptar, i përmendur në dërgesën time nr. 17 të 28 shkurtit. Ai pohoi se shqiptarët ishin vënë ndërmjet rrethojave dhe mitralozave të kthyer në drejtim të tyre.]

‘Në fshatin e Shalës, nga pesëdhjetë familje, të gjithë burrat ishin vrarë, dy nga ta i kishin varur për duar në drurë deri sa vdiqën.

‘*Prizren* – Katërqind shqiptarë ishin vrarë në tri ditët e para të okupimit. Kufomat e tyre nuk u lejua që të varroseshin. Deri në Vitin e Ri vetëm në qytet ishin vrarë 2000 veta.

‘*Nashec* – Me përjashtim të dy apo tri shtëpive, i tërë fshati ishte shkatërruar ndërkaq meshkujt ishin masakruar. Në Lutogllavë ushtarët kishin hyrë në një shtëpi duke dashur ta dhunojnë një grua, burri i saj i kishte vrarë ata dhe menjëherë edhe veten. Tri familje ishin masakruar. Në Gjilan katër familje u asgjësuan.

‘Në rajonin e Prizrenit tridhjetë muhtarë katolikë (pari e fshatrave) i kishin lidhur bashkë dhe i kishin pushkatuar. Gjenerali Jankoviq e kishte detyruar parinë e fshatrave t’i dërgojnë një letër falënderuese mbretit Petar.

‘*Lumë* – Katërqind shqiptarë të Lumes ishin dorëzuar dhe depërtuar në Prizren, ku i kishin vlarë sipas radhës nga afërsisht pesëdhjetë në ditë. Sipas një burimi të besueshëm që ishte me serbët, tridhjetë e dy fshatra ishin rrafshuar me tokë, ndërkaq banorët e tyre – burra, gra dhe fëmijë – ishin pushkatuar. Serbët humbën tetë batalione në Lumë.”²⁸³

Këtë raport kishte dërguar në Londër nga Shkupi vicekonsulli anglez Peckham, që kishte marrë, siç shkruan Peckham nga famullitari i Shkupit, pra dom Zef Ramaj.

Vrasja e Atë Luigj (Alois) Paliqit

Luigj (Alois) Paliqi është i lindur në Janjevë të Lipjanit (Kosovë) dhe i përkiste provincës françeskane shqiptare. Ndonjëherë e gjejmë emrin e tij Luis e ndonjëherë Alois, poashtu edhe ndonjëherë Pali e ndonjëherë Paliq. Ai vra nga ushtria malazeze në Janosh (në afërsi të Pejës) më 07.03.1931²⁸⁴. Ndonëse e kishte kryer aktin e vrasjes,

²⁸³ Teksti shqip marrë nga: Gazmend Rizaj, Imzot Lazër Mjeda në dritën e dokumenteve perendimore gjatë viteve 1912-1913, in: Imzot Lazër Mjeda mbrojtës dhe lëruës i identitetit shqiptar, St. Gallen 2009, fq. 288-292, sipas PRO-FO, 424/243, 4216, No.179. Sir R. Paget to Sir Edward Grey, Belgrade, March 7, 1913; Enclosure 1. in No. 179-Vice Consul Peckham to Sir R. Paget, Uskub, February 28, 1913; Enclosure 2. in 179-Memorandum on Massacres of Albanians-Statements of Catholic Cure of Uskub.

²⁸⁴ Për Alois Paliqin shih më shumë: P. Aloiz Paliq, OFM në Zani i shna Ndout, nr. IV, fq. 60-62, Nr. VI, fq. 92-93: „Kanibalizmi sllav ose deka e shëmtueme e At Luigj Paliqit OFM, Hylli i Drites, Viti I, 1913, fq. 79-85; „Atë Luigj Paliqi“ (me rastin e 70 vjetorit të vdekjes), Drita, 1983 nr. 3/4, fq. 6. Mbi vrasjen e Luigj Paliqit shih më shumë: Gjergj Gashi, Kosova vëll. II. (AtëLuigj Paliq, O.F.M.); Vdekja e Luigj Paliqit në Janosh, Drita, viti X, 1, 1979, fq. 11, po ashtu, Zef Mark Harapi, Ditët e trishtimit n’Pejë e nder rrethe 1912-1913 (shkruan po ashtu edhe për Lazër Mjedën dhe vrasjen e P. Paliqit).

ajo përpiquej ta mohonte një gjë të tillë. Austro–Hungaria, në bise–dimet me zyrtarët malazez, e detyroi Malin e Zi, që në shenjë „dëmshtëpërblimi“ për vrasjen e atë Alois Paliqit, në vendin ku e kishin vrarë atë, në Janosh, të ndërtonin një kryq, natyrisht, me shpenzimet e qeverisë malazeze. Po ashtu, Mali i Zi u detyrua të lejonte edhe ndërtimin e kishës famullitare të Glllogjanit (afër Pejës).

Aspekti financiar i shpërblimit nuk ishte me rëndësi, e rëndësishme ishte pranimi i veprës së kryer nga malazezët.

Meritat për këtë punë i kanë Mjeda dhe Dom Zef Ramaj në bashkëpunim me konsullatën austro–hungareze. Atë Luigi Paliqi ishte vrarë për shkak se luftonte kundër aksionit të qeverisë malazeze, e cila me dhunë po konvertonte shqiptarët në ortodoksizëm²⁸⁵. Do thënë se Atë Luigji e Dom Zef Ramaj njiheshin personalisht fare mirë.

Dom Zef Ramaj shkruan Në gazetën “*Allgemeine Tiroler Anzeiger*”, të 28 marsit 1913²⁸⁶, Dom Zefi shkruan për dhunën e tmerrshme ndaj popullatës shqiptare. Në po të njëjtin artikull ai njofton edhe për vrasjen, 13 ditë më parë, të Atë Luigjit. Këtë shkrim e ribotoi edhe gazeta vjeneze, “*Reichspost*” (botimi i pasdites).

Një dosje e arkivit të Vjenës (mbi vrasjen e P. Alois Paliqit), tregon shumë qartë gjendjen tejet të vështirë të popullatës shqiptare dhe rolin e Mjedës në këtë kohë, në bashkëpunim me konsullatën austro–hungareze në Prizren²⁸⁷. Gazeta *Reichspost*, e 20 marsit 1913, shkruan po ashtu, për gjendjen e vështirë të katolikëve në argjipeshkvinë e Shkupit, për Mjedën, e për vrasjen e p. A. Paliqit, për konvertimin e dhunshëm të shqiptarëve në ortodoksi dhe kërkesat

²⁸⁵ Shih më shumë në: HHStA PA XII 416-1-1 (Ermordung des P. Luigi Palic), fq. 43-48 të datës 28. 03. 1913.

²⁸⁶ „Briefe aus Albanien“ “*Allgemeine Tiroler Anzeiger*” e 28 mars 1913, fq. 1.

²⁸⁷ Shih më shumë: HHStA PA XII 416-1-1 (Ermordung des P. Luigi Palic, 11 prill 1913 dhe 19. 05. 1913 fq. 302, 312.

austro-hungareze ndaj Malit të Zi²⁸⁸. Artikulli e sipërpërmendur e merr edhe Leo Freundlich dhe e riboton në librin e tij *“Albaniens Golgotha”*²⁸⁹ Gjithashtu edhe *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*, shkruan, më 24 mars 1913, për gjendjen e vështirë të katolikëve në argjipeshkvinë e Shkupit²⁹⁰. Kjo gjendje do ta shtyjë Mjedën që të pyeste se *“a do të mbes më ndonjë katolik në këto troje, nëse vazhdon kjo politikë kundër katolikëve shqiptarë”* në argjipeshkvinë e tij.

Për vrasjen e Alois Paliqit shkruan shumë gazeta jo vetëm vjeneze. Shih për kë ngjarje: *Neue Freie Presse*²⁹¹, *Reichspost*²⁹² *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*²⁹³ *Albaniens Golgotha* (Leo Freundlich)²⁹⁴ etj.

Territori ndaj argjipeshkvisë së Shkupit dhe Lazër Mjeda

Serbia dëshironte të manipulonte edhe me një gjë që katolikëve t’u jepej një autonomi në kuadër të territorit të okupuar, pra Kosovës e Maqedonisë. Është e dikur se Vatikani, qysh pas Lidhjes së Prizrenit, nuk dëshironte që katolikët shqiptarë të ndahen në disa shtete të ndryshme ballkanike, por të jenë në një shtet. Andreas Gottsmann shkruan se *“Frika ishte e madhe që situata e shqiptarëve katolikë do të përkeqësohej në Malin e Zi, të dominuar nga ortodoksia, përveç kësaj Selia Shenjte donte të mënjanojë ndarjen e shqiptarëve katolikë në shtete të ndryshme.”*²⁹⁵

²⁸⁸ Der Konflikt mit Montenegro, Reichspost 20 mars 1913, fq. 2.

²⁸⁹ Leo Freundlich, *Albaniens Golgotha*, fq. 27-28.

²⁹⁰ Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, artikulli „Die Antwort Montenegros ist ausständig“ 24 mars 1913 fq 1.

²⁹¹ Die Ermordung des Franziskaners Palic bei Djakova, Neue Freie Presse, 21 mars 1913, fq. 2. Mbi vrasjen e Alois Paliqit.

²⁹² Der Konflikt mit Montenegro, Reichspost 20 mars 1913, fq 2.

²⁹³ Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, „Die Antwort Montenegros ist ausständig“ 24 mars 1913 fq 1.

²⁹⁴ Leo Freundlich, *Albaniens Golgotha*, fq, 28-29.

²⁹⁵ Andreas Gottsmann, Konkordat oder Kultusprotektorat, vep. e cit. fq. 426.

Me shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë, më 1912, është paraparë që territoret e Kosovës e Maqedonisë të jenë pjesë e Shqipërisë, kështu që territori i argjipeshkvisë së Shkupit duhet të ishte pjesë e Shqipërisë, që ishte shtet më 1912.

Siç njofton gazeta e krishterë vjeneze *“Reichspost”*, më 22 janar 1913, në botimin e pasditës, famullitari i Prizrenit dom Pashk Krasniqi ishte ftuar në Beograd për të marrë *“informatat e duhura”* për krijimin e një autonomie shqiptare katolike. Pikërisht në atë kohë, L. Mjeda gjindej në Vjenë.

Për autonominë e katolikëve shqiptarë në Kosovë e Maqedoni shkruan edhe gazeta vjeneze *Reichspost*, më 22296 dhe 24297 janar 1913, duke u shprehur se ky “lloj autonomie”, me sy të Austro-Hungarisë shihej me sy skeptik.

Është e ditur se Austro-Hungaria dhe Italia, bashkë me Vatikanin, ishin faktorë kryesorë për krijimin apo shpalljen e shtetit shqiptar, më 1912, dhe se në këtë shtet parashihej edhe territori i Kosovës dhe, pjesërisht i Maqedonisë. Por dihet se problemi më i madh për territorin e argjipeshkvisë kishte lindur menjëherë pas shpalljes së pavarësisë shqiptare, më 1912, dhe në të njëjtën kohë, edhe territori i argjipeshkvisë së Shkupit, prandaj çështja mernte rëndësi edhe për Lazër Mjedën, sidomos për famullitë që ishin në kufi me Malin e Zi.

Pas Argjipeshkvit Simon Milinovi, që ishte argjipeshkëv i Tivarit, vjen Nikola Dobre i, nga Tivari. Ky vepron si argjipeshkëv prej 1912 deri 1955. Është e njohur se argjipeshkvi Dobre i përkrahte aspiratat e Malit të Zi për okupimin e Shkodrës, me pretendim se Shkodra paska qenë „*Selia e balshiqëve apo balshajve*“²⁹⁸, e meqë

²⁹⁶ Die Autonomie der Katholiken in Serbien, Reichspost 22 janar 1913, fq. 1 (botimi i pasditës)

²⁹⁷ Die Frage der Katholikenautonomie in Serbien, Reichspost më 24 janar 1913, fq. 3 (botimi i mëngjesit)

²⁹⁸ Rastoder, Konkordat izmedju Crne, fq. 260

ishite kështu, sipas perceptimit të tij, kërkonte të njëjtën përkrahje nga Vatikani për realizimin e, tani, zgjerimin e ndikimit malazez edhe në Shkodër. Ky argjipeshkëv ishte shumë i njohur për idetë proserbe dhe malazeze. Në këtë kontekst besimtarët katolikë shqiptarë, në këto troje, përballeshin me sfidat më të ndryshme. Nikola Dobre i e mbante veten për serb, e jo për kroat që ishte, sa që edhe qeveria e Beogradit, më 1923, si argjipeshkëv të parë të argjipeshkvisë së Beogradit, e dëshironte të ishte pikërisht ky e jo ndokush tjetër.

Në vitin 1913 ishte hapur lajmi edhe nëpër gazeta dhe revista se Papa e mbron Shkodrën²⁹⁹ dhe se ai nuk dëshironte që Shkodra të okupohej nga malazezët. Ky lajm e shtyn menjëherë argjipeshkvin N. Dobre i të vihet në lëvizje për konfirmimin e asaj çka shkruanin gazetat nga Vatikani dhe njëkohësisht kërkon njoftim zyrtar. Vatikanin, i cili i dinte qëndrimet e argjipeshkvit Dobre i, nuk lëshonte informata zyrtare, por në mënyrë diplomatike dëshironte ta zbuste përballë lajmit se, pse Papa mbron Shkodrën. Nga burimet e ndryshme del se, sikur të mos ishte aktivizuar kleri katolik shqiptar i argjipeshkvisë së Shkodrës, bashkë me të gjitha ipeshkvitë sufragane e në bashkëpunim me qarqet diplomatike të Vatikanit, Shkodra do të binte në duar të Malit të Zi. Një meritë të madhe kishte edhe vetë argjipeshkvi i Shkupit, Lazër Mjeda, sepse ai kishte udhëtuar për Vjenë dhe Londër, për të mbrojtur jo vetëm interesat në argjipeshvkinë e Shkupit, por edhe për të shpëtuar Shkodrën nga okupimi i malazezëve, kështu që Mjeda ia kishte arritur qëllimit që Shkodra, sidomos me ndihmën e Austro-Hungarisë, të mbëtej nën territorin shqiptar.³⁰⁰ N. Dobre i instrumentalizonte postin e vet si argjipeshkëv për ta informuar qeverinë malazeze për realizimin e qëllimeve ekspansioniste, në disfavor të shqiptarëve. Këtu, le të përmendim faktin se Argjipeshkvi i Tivarit Nikola Dobre i, vëllanë e vet, Filip, e kishte sekretar në Ministrinë së Punëve të Brendshme malazeze. Në këtë mënyrë, kur duheshin propaganda apo informata në

---

²⁹⁹ Rasdoter, Konkordat fq. 261

³⁰⁰ Markus Peters, der älteste Verlag Albaniens, fq. 424

favor të Malit të Zi, si nga ana shtetërore, po ashtu edhe nga ana e argjipeshkvisë së Tivarit, ato koordinoheshin, ashtu si ndodhi me rastin e vrasjes së P. Luigj Paliqit nga ana e malazezëve, por edhe lidhur me ripagëzimin me dhunë të katolikëve të Kosovës në besimin ortodoks, edhe të atyre në pjesën e rajonit të Ulqinit, duke filluar që nga viti 1913 e këtej. Këtu është luajtur një diplomaci kundërmuese, që ishte plotësisht në dëm të shqiptarëve, e sidomos të katolikëve.

Letërkëmbimi dhe shkëmbimi i informacioneve mes Merry de Val dhe N. Dobro i ishte jo në të mirë të shqiptarëve, sidomos për gjendjen e Shkodrës, më 1913, dhe okupimin nga Mali i Zi. Gjithsesi, në këtë drejtim, rol jashtëzakonisht të madh mbrojtës luante kleri katolik shqiptar, sidomos ai i Shkodrës³⁰¹, që edhe sot e kësaj dite llogaritet në publikimet serbe e malaziasë, si i rrezikshëm për Sërbinë dhe Malin e Zi, meqë ishte pjekuria e tij mjaft ndikuese që nuk u lejua të mbetej Shkodra në duart e malaziasve. (Dokumenti i arkivit të Austrisë për Shkodrën në këtë kohë).

Por, një sukses jo i vogël për politikën malazeze dhe për vetë argjipeshkvin Dobro i, ishte ndarja e famullive të Tuzit, Traboinit, Grudës dhe Klleznes, në vitin 1912, nga argjipeshkvia e Shkodrës, për t'iu bashkëngjitur argjipeshkvisë së Tivarit. Në anën tjetër, Mali i Zi kishte interesim shumë të madh që Protektorati i Austro-Hungarisë, sa më shumë e më shpejt të humbte fuqinë e mundësisht, të shpallej edhe si i tepërt e i tejkaluar, përkitazi me rolin e tij si mbrojtës i shqiptarëve katolikë në Ballkan, sepse ky protektorat, në të njëjtën kohë, ndikonte shumë në arenën diplomatike ndërkombëtare, dhe se shfuqizimi i tij do t'i hapte rrugë politikës antishqiptare.

Është për t' u theksuar se qeveria e Malit të Zi kishte filluar ofensivë jo vetëm përreth Shkodrës, por edhe në Kosovë. Në bashkëpunim me argjipeshkvin e Tivarit, Dobro i, kërkohej që famullitë e rajonit të Pejës dhe Gjakovës t'i bashkëngjiteshin argjipeshkvisë së Tiva-

³⁰¹ Romeo Gurakuqi, Aspekte të qëndrimit .... Fq. 277-294

rit.³⁰² Kurse për pjesët tjera të ipeshkvisë së Shkupit, Serbia kishte plan tjetër; në këtë mënyrë, besimtarët katolikë ishin mes dy zjarreve, atij malazias dhe serb. Siç dihet, më parë argjipeshkvia e Shkodrës dhe ajo e Shkupit kishin disa famulli nën juridiksionin e tyre që gjendeshin në territorin e Malit të Zi, por këto të drejta iu muarën nga qeveria malaziasë të dy argjipeshkvive dhe iu dorëzuan asaj të Tivarit. Në këto famulli jetonin vetëm shqiptarët dhe, sipas Konkordatit të vitit 1886, nuk ishte e lehtë, as në aspektin religjioz e as në atë kulturor, që ndonjë ipeshkëv shqiptar të ndikonte nga Shkodra apo Shkupi për atë që po ndodhte me katolikët në pjesët e sunduara tashmë nga serbët e malazezët. Më 1913, përveç asaj që edhe priftërinjtë katolikë vriteshin nga malazezët e serbët, tash qeveria malazeze dhe argjipeshkvi i Tivarit, Nikola Dobre i tentonin që edhe famullitë e rajonit të Pejës dhe Gjakovës t'i bashkëngjiteshin argjipeshkvisë së Tivarit, çka *de facto*, më vonë do të thoshte se edhe ky territor do t'i bashkëngjitej Malit të Zi.

Për këtë arsye, argjipeshkvi i Tivarit N. Dobre i , në vjeshtën e vitit 1913, udhëtoi për në Vatikan për të biseduar për këtë çështje. Kurse Vatikani këtë tendencë e refuzoi kategorikisht, sepse tamam u pa se ku ishte plani i qeverisë malaziasë. Për këtë çështje, më së shumti ka vepruar bariu i mirë dhe i zellshëm, argjipeshkvi i Shkupit, Lazër Mjeda.

Argjipeshkvi i Tivarit, Nikola Dobre i , i kishte shkruar një letër argjipeshkvit Lazër Mjeda, më 12 nëntor 1913, në të cilën thekson se të gjitha informatat për famullitë e territorit të okupuar nga Mali i Zi e që gjinden nën juridiksion të argjipeshvisë së Shkupit, do t'i kalonin Mjedës, por në këtë letër ai shënon se famullitë që tashmë gjinden në territor të Malit të Zi, i sheh më pjesë të bashkangjitura argjipeshkvisë së Tivarit. Për këto rrethana dhe letra kishte njoftuar Vjenën edhe konzullata e Prizrenit më 10. XII 1913.³⁰³ Lazër Mje-

---

³⁰² Rastoder, Konkordat...fq 263

³⁰³ HHSTA, PA, XVII, 49, Montenegro XIII, Nericht Kohlruß (Prizren) 125, 10. XII 1913.

da i kthen përgjigje argjipeshkvit Dobre i dhe i tregon se nuk është aspak i pajtuar më këtë gjë, por do të informonte edhe Vatikin për këtë problem.³⁰⁴ Të njëjtën kohë, gjenerali malazias Vesovi, që në atë kohë gjindej në Pejë, shkon te famullitari i Pjesës dhe i Prizrenit dhe u thotë se tash e tutje duhet të kishin punë me argjipeshkvin e Tivarit N. Dobre i. Kurse famullitarët iu përgjigjen se, nga ana e eprorëve të Kishës katolike, nuk u kishte ardhur asnjë shkresë për këtë çështje; kështu që edhe më tutje do të kishin argjipeshkëv të tyrin L. Mjedën. Gjenerali i zemëruar, u kthen përgjigje se në këto vende nuk ka se çka të përzihet më një “*argjipeshkëv i huaj*” dhe se nuk mund ta duronin më atë dhe se do t’ia ndalonte Mjedës të hynte në kufi.³⁰⁵

Lazër Mjeda kishte alarmuar Austro-Hungarinë për këtë fakt dhe Ministri i Punëve të Jashtme austro-hungareze, Leopold (Graf) Berchtold von und zu Ungarschitz, kërkon nga Vatikani spjegime për çështjen dhe, në të njëjtën kohë, nga Mali i Zi kërkon që edhe më tutje Lazër Mjeda, patjër, duhet të kishte mundësi që t’i vizitonte të gjitha pjesët e argjipeshkvisë së vet.³⁰⁶ Berchtold nuk diskuton fare për përkatësinë e Pejës dhe Gjakovës, të cilat i takojnë ipeshkvit. Ministri vjenetz, Berchtold, kishte pasur edhe bisedime zyrtare me Vatikanin lidhur me këtë punë, kështu që kërkonte nga Selia e Shenjtë që të deklarohet zyrtarisht për këtë problem. Vatikani ishte shprehur zyrtarisht se, deri sa mos të ketë ndryshime zyrtare nga Vatikani, edhe më tutje është në fuqi që argjipeshkvi L. Mjeda është argjipeshkëv i këtyre territoreve dhe se ai nuk do të kishte pengesa në vizita të territorit të argjipeshkvisë së vet. Vatikani i kishte siguruar përfaqësuesi zyrtar (ambasadorit) të Austro-Hungarisë në Vatikan, Alois (Fürst) Schöngurg-Hartenstein se atë

³⁰⁴ HHStA, PA, XVII, 49, Montenegro XIII, Bericht Kohlruß (Prizren) 125, 10. XII 1913.

³⁰⁵ HHStA., PA, XVII, 49, Montenegro XIII, Bericht Kohlruß (Prizren) 113, 11. XII 1913

³⁰⁶ HHStA., PA, XVII, 49, Montenegro XIII, (Cetinje) 248, 12. XII 1913

që dëshiron të arrijë argjipeshkvi Dobre i , nuk është e pranuar nga Vatikani, duke i treguar se Dobre i kishte vizituar Vatikanin para pak kohe; por, nëse Dobre i vazhdon të bëjë ndonjë hap lidhur me pengesën apo përzierjen në territorin e argjipeshkvisë së Shkupit, që nuk është nën jurisdikcionin e tij, por nën jurisdikcionin e L. Mjedës, ai mund të ekskuminikohej nga Kisha katolike.³⁰⁷

Për ta provokuar edhe më shumë Austro-Hungarinë, gjenerali malazias Vesovi , më 1914, mbylli shkollat katolike në tërësi të argjipeshkvisë së Shkupit, pikërisht në Pejë më 1914 mbylli shkollën katolike dhe përmes këtij akti dëshironte të vinte në bisedime direkte me Austro-Hungarinë.³⁰⁸

Më 1913 ishte ideja e qarqeve malaziasë që, nëse dëshirojnë të “ja-pin” Shkodrën e mos të luftojnë më për të, duhej plotësuar kushti që pjesët e territorit të Kosovës së sotme, deri te Gjakova, t’i bashkangjiteshin Malit të Zi. Pra, Gjakova ishte në territor shqiptar, më 1913. Gazetat e ndryshme austro-hungareze i kushtonin rëndësi të madhe ngjarjes për ndarjen e Gjakovës nga territori shqiptar. *Reichspost*, më 23³⁰⁹ e 26 mars 1913,³¹⁰ dhe Gazeta “*Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*” , 24 mars 1913³¹¹, shkruajnë se Gjakova duhet të jepet për Shkodrën dhe jo vetëm Gjakova, por pjesa deri të liqeni i Ohrit. Dorëzimi i Gjakovës do të thotë, në të njëjtën kohë, edhe të gjitha famullitë përreth saj.

Lazër Mjeda dhe laramanizmi në argjipeshkvinë e Shkupit

Lazër Mejda³¹² erdhi nga Shkodra në argjipeshkvinë e Shkupit më 1909 dhe ishte argjipeshkëv i kësaj argjipeshkvie deri më 1922, kur

³⁰⁷ HHStA., PA, XVII, 413, Türkei XLV/ Pözel (Prizrend) 69, 27.VI 1913

³⁰⁸ HHStA, PA, XII, 449, Montenegro XIII, Schönburg (Rom) 45, 12. XII 1913

³⁰⁹ Djakova aufgeben, Reichspost 23 mars 1913, (botimi i mëngjesit), fq. 5

³¹⁰ Reichspost më 26 mars 1913 „Djakova für Scutari, fq. 2

³¹¹ Gazeta “Wiener Sonn- und Montags-Zeitung” 24 mars 1913, fq. 1

³¹² Mbi argjipeshkvin Lazër Mjeda shif librin: *Imzot Lazër Mjeda - Mbrojtës dhe lëvruer i identitetit shqiptar*, Albanisches Institut, St. Gallen 2011.

u transferua në Shkodër. Lazër Mjeda ishte argjipeshkvi i fundit i argjipeshkvisë së Shkupit, pas transferimit apo më mirë të themi pas dëbimit, sepse L. Mjeda ishte i detyruar që të largohet nga rezidenca e vet në Prizren, ngaqë politika ditore serbe, e kishte dënuar edhe më burg. Këtu do të trajtojmë vetëm një pjesë së veprimtarisë së tij sa i përket çështjes së laramanëve në argjipeshkvinë e Shkupit.

Më dobësinin dhe rënien e Perandorisë osmane, gjendja e të krishterëve të fshehët apo kriptokatolikëve (laramanëve) në Kosovë e Maqedoni duhet të ishte më ndryshe, sepse ata tash kishin mundësi që të deklaroheshin të krishterë haptas. Siç shihet qartë, tash ka të bëjë me një problem tjetër, sepse politika ditore serbe nuk dëshironte që laramanët të deklaroheshin katolikë, por nëse dëshirojnë të deklarohen si të krishterë atëherë kanë një mundësi, të deklaroheshin ortodoksë apo të mbeteshin „myslimanë“. Për Këtë raporton edhe gazeta krishtere vjeneze *Reichspost* më 27 dhjetor 1912 (botimi i pasdites), duke iu referuar po ashtu Lazër Mjedës, konkret gazetës slovene „Slovenec“, sepse Mjeda në dhjetor të vitit 1912 gjendej në Lubjanë. Në artikullin „Serbien und die Katholiken“ shkruhet se laramanët apo katolikët e fshehur, siç shkruhet në atë artikull, ishin deklaruar para serbëve se dëshirojnë haptas të jenë katolikë. Kurse Serbia u kishte thënë laramanëve se „ose duhet të bëheni ortodoksë (shizmatikë) ose muhamedanë, kurrësi katolikë“.³¹³

Po ashtu gazeta vjeneze *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*³¹⁴ shkruan për konvertiminin e dhunshëm të shqiptarëve në ortodoksi dhe rolin e argjipeshkvit Mjeda për rikthimin e besimtarëve. Në këtë artikull shihet se konvertimi i shqiptarëve ishte me dhunë dhe se Mali i Zi nuk kishte tolerancë fetare ndaj shqiptarëve.

³¹³ „Serbien und Katholiken“, in: Reichsposts (Nachmitagausgabe) 27. 12. 1912, fq. 1, dhe më shumë Ramaj, Lazër Mjeda në argjipeshkvinë Shkup-Prizren..., fq. 120.

³¹⁴ Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, artikulli „Die Antwort Montenegros ist ausständig“ 24 mars 1914, fq. 1, dhe më shumë Ramaj, Lazër Mjeda në argjipeshkvinë Shkup-Prizren..., fq. 121.

Më 21. 12. 1912 Lazër Mjeda gjendej në Lubjanë të Sllovenisë dhe prej aty i drejtohet të Kongregatës së Propagandës Fide, Kardinalit Girolamo Gotti me një letër lidhur me laramanët ku ndër të tjera thekson: “*Lartësia Juaj e di se në Kryepeshkopatën time kishte të krishterë të fshehur (laramanë); ata duke përfutur nga ardhja e pushtuesve të rinj që “krenohen me emrin kristian”, menduan se erdhi koha të shpalleshin hapur se ç’dëshironin të ishin; dhe të gjithë fshatrat në Mal të Zi të Shkupit, Janjevës dhe Ferizajt u shpallën hapur katolikë. Nuk dihet asgjë për ata që banonin në krahinën e Prizrenit, por ka mundësi që edhe ato të kenë bërë të njëjtën gjë, pasi ishin lidhur ngushtë me të tjerët. Se ç’numër kishin, s’mund t’jua them tani, por është e sigurt se duhet të jenë disa mijëra. Porse për serbët, që ndërkohë mburren se kanë ardhur të çlirojnë të krishterët nga zgjedha myslimane dhe t’i japin liri të gjithëve, ky fakt bie ndesh e t’i acaron nervat, u thirr famullitari i Janjevës për t’i treguar se si është bërë ky kthim. Famullitari u përgjigj se ato kishin qenë gjithnjë katolikë, por nga frika e turqve kishin qëndruar fshehur deri atëherë. Komandanti shtoi: “Nëse turqit duan të ndërrojnë fe, duhet të bëhen ortodoksë, e jo katolikë, përndryshe është më mirë të rrinë turq”. Këto fjalë tregojnë mjaft qartë se ç’kriter kërkon të ndjekë qeveria e re dhe si shtypjet dhe përndjekja turke të lë të kuptosh atë të skizmatikëve (serbëve). Ia them këto Lartësisë Tuaj, sepse nën kujdesin Tuaj të lartë dhe mijetet e mundshme të përpigjeni për liritë tona.”³¹⁵*

Lazër Mjeda kishte arritur në janar të vitit 1913 në Vjenë. Prej aty i shkruan edhe me letër më 09. 01. 1913 ministrit të punëve të jashtme austro-hungarez Leopold (Graf) Berchtold von und zu Ungarschitz lidhur më gjendjen shqiptare dhe në argjipeshkvinë e Shkupit. Ndër të tjera shkruan Mjeda edhe për laramanët kështu: “*Prej shumë kohësh në Kryepeshkopatën time kishte katolikë të fshehtë apo laramanë, që fshehurazi ushtroheshin kristianë dhe ishin*

³¹⁵ Gashi Gj. Kosova Altari i Arbërisë, II, fq. 35.

të pagëzuar, por publikisht, për arsye frike, dukeshin myslimanë. Kur erdhën serbët në këto krahina, disa fshatra të këtyre të fshehurve menduan se erdhi koha të shfaqen dhe u shpallën hapur katolikë. (Këto fshatra janë arbërorë e flasin atë gjuhë, jetojnë në Ferizaj e rrethinë, Janjevë e rrethinë dhe në të gjithë Malin e Zi të Shkupit. Ka edhe të tjerë në krahinat e Prizrenit dhe të Pejës, por për to nuk di gjë ç 'kanë bërë). Kam dëgjuar që qeveria Serbe thirri delegatin tim Imzot Glasnovic, dhe kërkoi të dinte si ishte bërë ky kthim i muhamedanëve. Prifti iu përgjigj se nuk kishte ndodhur asnjë kthim i muhamedanëve, por vetëm një manifestim i hapur (publik) i katolikëve, të cilët deri në atë kohë nga frika e „turqve“ kishin qëndruar të fshehur.

Megjithatë, ky shpjegim nuk e kënaqi komandantin serb, i cili i tha priftit se, nëse myslimanët duan të ndryshojnë fe, duhet të bëhen ortodoksë, por jo katolikë: përndryshe le të qëndrojnë myslimanë. Dhe di nga vende të tjera që myslimanë që donin të përqaфонin krishterimin, u ndaluan nga qeveria serbe“.³¹⁶

Më 20 dhjetor 1912 kishte raportuar nga Lubjanë Lazër Mjeda, po ashtu edhe Kardinal Gottin, lidhur me laramanët në argjipeshkvinë e vet ku kishte njoftuar se qeveria serbe nuk i lejon që ata të jetonin haptas si katolikë, por ata duhet të mbeteshin muhamedanë ose të kalonin në ortodoksi.³¹⁷

Më 29 shtator 1913 Mjeda i shkruan kardinalit Gotti lidhur me laramanët kështu: “Në të vërtetë këto ditë e para u bë një lëvizje e madhe sidomos në anët e Cërnegorës (Mali i Zi i Shkupit), ku pot-huajse të gjithë të fshehurit ishin shfaqur tek famullitari i Stubllës dhe i kishin kërkuar një letër, ku të dëshmojnë se ishin katolikë. Famullitari nuk kishte kundërshtuar dhe njëri prej tyre, një farë Jetishi nga Dunavi, ishte shpallur i pari katolik me të gjithë familjen.

³¹⁶ Gashi Gj.: Kosova... II., fq. 39-40

³¹⁷ Krah. Gashi Gj.: Kosova II., fq 66.

Por qeveria, pasi mori njoftimin, kishte dërguar t'i thonin që, ose të bëheshin ortodoksë, ose ti priste vdekja. I shkreti ishte endur si shtegtar nëpër shpella e ferra për disa kohë, por pastaj, duke parë që familja kontrollohej çdo ditë dhe turbullohej nga serbët, ishte kthyer në shtëpi, duke u shtirur se ishin dakord me dëshirat e tyre.

Ndërsa një tjetër, megjithëse kërcënuar dhe rrahur, që më i patundur dhe vazhdonte të mbetej katolik.

Kështu edhe ata të Androcit të Janjevës. Aty, nga gjashtëmbëdhjetë familje, vetëm pesë dezertuan; të tjerat i rezistuan me kurajo të gjitha kërcënimeve të qeverisë. Por patën favorin se në krye të komunës së Janjevës në atë kohë ishte famulltari lokal dhe këta mund të kishin kurajo dhe të mbroheshin nga reprezaljet e serbëve. Kështu që deri tani nga ata që ishin të fshehur kemi vetëm një shtatëdhjetë vetë që janë shpallur dhe qëndrojnë hapur katolikë. Të tjerët, nga frika, fshihen përsëri dhe kur u bë regjistrimi, u shkruan myslimanë”.³¹⁸

Është interesant fakti se qeveria serbe në atë kohë nuk lejonte që priftërinjtë katolikë të kishin kontakt të drejtpërdrejt me kriptokatolikët apo laramanët në argjipeshkvinë e Shkupit, duke i etiketuar priftërinjtë se bënë propagandë austriake, por Mjeda i vizitoi laramanët në Karadak apo në Malin e Zi të Shkupit dhe u dha kurajo që të deklarohen publikisht si katolikë e mos të mbesnin të fshehur apo zyrtarisht të deklarohen myslimanë. Për fat të keq, kishte edhe myslimanë fanatikë shqiptarë që këta laramanë i frikësonin se së shpejti do të kthehet Turqia në këto troje, ndaj ata u bënë me dije se do do ta pësonin keq. Lazër Mjeda shkruan për këtë gjë kështu: *“Qeveria i ndaloi priftërinjtë të shkonin tek ata dhe të komunikonin me ta, me pretekstin se bënë propagandë austriake”*.³¹⁹

³¹⁸ Gashi Gj.: Kosova II. fq. 66

³¹⁹ Gashi Gj.: Kosova II. fq. 66

Qeveria beogradase në atë kohë dhe më vonë kishte kërkuar nga priftërinjtë e argjipeshkvisë së Shkupit emrat që janë të pagëzuar dhe që janë të shënuar në këtë libër, duhet të fshihen dhe kjo punë të mos ndodh më. Pagëzimi apo deklarimi haptas i kriptokatolikëve si katolik në argjipeshkvinë e Shkupit shihej me sy të keq nga ana e politikës së Beogradit, shihej si akt kundërshtetëror dhe kërkohej nga priftërinjtë që këto gjëra mos të ndodhnin apo ata persona që dëshirojnë të dalin haptas si të krishterë, të deklarohen ortodoks. Kurse të njëjtën kohë, edhe përfaqësuesit fetarë të besimit mysliman kërkonin nga Beogradi që kjo gjë të mos ndodhë më dhe e alarmonin Beogradin për këtë akt “jo patriotik”³²⁰ që kleri katolik po pagëzon ata persona.

Për kohën kur Lazër Mjeda ishte argjipeshkëv në Prizren, misionet fluturuese të jezuitëve kishin përshkruar edhe detaje për gjendjen e laramanëve në këtë argjipeshkvi³²¹. Një libër mbi veprimtarinë e Jezuitëve në Kosovë e Maqedoni prej 1888–1912 është përgatitur nga autori i këtyre rreshtave dhe është dorëzuar në Zagreb për botim, dhe rreth veprimtarisë së Jezuitëve në mesin e laramanëve në argjipeshkvinë e Shkupit mund të lexohet me më shumë detaje në atë dorëshkrim. Sipas letrës së Genovizzi-t, dërguar provincës së vet në Milano më Skoplje, 28 janar 1912, shihet se autoritete turke kërkonin nga laramanët e argjipeshvisë së Shkupit që së paku kryefamiljari të shkonte haptas në xhami.³²² Në këtë letër shifet

³²⁰ Krah. Zutić N. : *Rimokatolicka mistija i klerikalizam na Kosovu*, fq. 108

³²¹ Mbi laramanët në argjipeshkvinë e Shkupit gjatë kohës kur Lazër Mjeda ishte argjipeshkëv shih edhe raportin e atë Giovanni Battista della Pietra për misionin fluturues të mbajtur në argjipeshkvinë Shkup-Prizren më 1911 në: *Lettere edificanti dei padri della Compagnia di Gesu della Provincia Venta*, Serie XXII, Venezia 1912, fq. 20-31 dhe raportin e Atë Francesco Genovizzi për misionet në këtë argjipeshkvi më 1911 dhe 1912 në *Lettere edificanti dei padri della Compagnia di Gesu della Provincia Venta*, Serie XXII, Venezia 1913, fq. 3-20. Këto detaje janë po ashtu në librin e përgatitur nga Albert Ramaj (manuskript) që duhet të botohet së shpejti në Zagreb.

³²² Shif: *Lettere edificanti dei padri della Compagnia di Gesu della Provincia Venta*, Serie XXII, Venezia 1913, fq. 3

shumë qartë se jeta e laramanëve në këto troje, sidomos në Karadakun e Shkupit nuk ishte aq e lehtë.

Është interesant se në misionin fluturues të Jezuitëve ishte edhe një misionar nga Stublla e Kosovës që quhej Fratel Zef Antunovic³²³. Zef Valentini ka shkruar një shkrim për fratel Zefin në ët cilin cek se ai vjen prej një rrethi laraman.³²⁴ Kjo ishte me rëndësi që ai iu bashkëngjiti misionarit At Domenico Passi S.J. sepse njihje shumë mirë mentalitetin e laramanëve në trojet e argjipeshkvisë së Shkupit. Frateli u ishte bashkëngjitur misionarëve jezuitë jo vetëm për territorin e Kosovës, por edhe atë të Shqipërisë. Këtë e përshkruan shumë edhe At Fulvio Cordignano në librat e tij „*L'Albania a traverso l'opera e gli scritti di un grande Missionaria italiano, il P. Domenico Pasi S.J.* (1847–1914). I–III. Roma (1933–1934). Fratel Zefi kishte jetuar kohë të gjatë në Shkodër, ku më 1936 edhe kish—te vdekur.

Me persekutimin e katolikëve në Kosovë e Maqedoni ishin marrë edhe shumë revista evropiane, jo vetëm ato vieneze, po ashtu edhe për çështjen e laramanëve në këto troje. „Le Missioni Cattoliche“ e Milanos kishte shkruar që ata dëshironin të deklaroheshin haptas si katolikë. Gazeta e cekur milaneze kishte shkruar një shkrim tejet interesant për gjendjen e Kishës katolike në Kosovë më 20. VI. 1913, në të cilin trajton temën se si është e mundur që Serbia kishte luftuar kundër turqve, pra myslimanëve, dhe se si të krishterët tash luftojnë kundër të krishterëve katolikë shqiptarë dhe se me aktet barbare ndaj popullatës shqiptare siç duket ky është vetëm fillimi. Në këtë shkrim ndër të tjera shkruhet edhe për laramanët e argjipeshkvisë së Shkupit. Kur Mbreti serb Petar I. kishte shkuar në Shkup më 24 janar 1913, kishte takuar 50 familje laramane që i

³²³ Mbi jetën e Zef Antunovic shif A. Ramaj, Burime dhe dëshmi, fq. 108–118

³²⁴ Giuseppe Valentini “Il Fratel Zef e la Missione volante” in Notizier agli Amici dei gesuiti lambardo-veneto-emeliani, Milano, 2 (1972), fq. 36–41. Shif poashtu edhe Sinishta Gj.: Jezuits in Albanien. Fq. 73 dhe Ramaj A: Burime dhe dëshmi, fq. 108–116.

kishin deklaruar atij haptas se dëshirojnë të jenë katolikë. Mbreti i zëmëruar u kishte thënë: „Katolikë! Keq e shumë keq! Ose ortodoksë ose muhamedanë, e kurrësi katolikë“. Shkrimin e ngjashëm e shkruan edhe gazeta katolike e Splitit të Kroacisë „Dan“ më 2 korrik 1913, e cila po ashtu shtjellon të njëjtën temë me titull „Mëshohu katolikëve dhe lirisë së tyre“.

Dihet se Serbia sidomos gjatë luftërave ballkanike dhe Luftës së Parë Botërore kishte problem të madh me klerin katolik dhe besimtarët e tyre, kjo sidomos për shkak se katolikët shqiptarë trajtoheshin gati njëjloj sikurse austro-hungarezët. Kështu që laramanët e këtyre trevave me dashje apo pa dashje për shkak të politikës ditore ishin të detyruar që edhe më tej të mbeteshin laramanë e nuk i lejonte që të deklaroheshin haptas katolikë, pra, vetëm ashtu si dëshironin. Serbia e Mali Zi kishin qëllim tjetër, pra që të konvertonte (me dhunë) në ortodoksë, jo vetëm laramanët shqiptarë, por edhe katolikë dhe myslimanë shqiptarë në. Këtë qëllim tentuan Mali i Zi e Serbia kryesisht në vitin 1913, sidomos në pjesën e Pejës, Gjakovës dhe të Malit të Zi të sotëm.³²⁵ Atë Luigj Paliq OFM nuk i lejonte besimtarët e vet që të konvertoheshin në ortodoksë dhe për këtë arsye u vra nga forcat malazeze më 1913 në Janosh afër Gjakovës. Lazër Mjeda përballej jo më vetëm me problemin e laramanëve në këto troje, por edhe të besimtarëve që prej raprezaljeve, torturave, dhunës e mundimeve të lloj-llojshme ishin të detyruar se paku që sipërfaqësisht shqiptarët të besimit katolik e mysliman të deklaroheshin si ortodoksë, sepse nuk mund t'i përballonin gjithë atyre mundimeve të mëdha që i bëhej popullit shqiptar. Lazër Mjeda si bari i mirë i vizitonte këto vende dhe u jepte kurajo që të mos e bënin një gjë të tillë. Më 27 maj kishte vizituar Gjakovën dhe kishite biseduar me besimtarët e vet për deklarimin e dhunshëm të tyre.³²⁶ Për konvertimin e shqiptarëve (myslimanë e katolikë) në or-

³²⁵ Për këto gjëra shif më shumë Zekeria Cana Gjenocidi i Malit të Zi mbi popullin shqiptar 1912-1913 (Dokumente).

³²⁶ Zekeria Cana, Gjenocidi i Malit të Zi... fq. 216

todoksië, Noel Malcolm thotë: „*this was applied with peculiar vigour by the Montenegrins*“.³²⁷ Është shumë e vërtetë se Lazër Mjeda nuk ishte angazhuar vetëm për katolikët e konvertuar në territorin e pushtuar nga Mali i Zi më 1913, por siurse ceket „*për të gjithë të gjitha konvertimet tjera me dhunë*“³²⁸, pra edhe për myslimanët dhe laramanët shqiptarë. Më 19. 03. 1913, lidhur me këto probleme Lazër Mjeda shkruan kështu: „*me shëndet jam mirë; shumë gjëra të këqija, të vështira kam pasur këto ditë, arsyeja kryesore/salvimet e trishtueshme, të hatashme të shpërthyer kundër katolikëve nën pushtetin malazez. Më se 70 familje fëmijë kanë kaluar në skizëm dhe ekziston rreziku me arsye që edhe të gjitha familjet tjera të veprojnë në të njëjtën mënyrë, duke mos pasur rrugëdalje. Tre fshatra kanë pasur mundësi natën të ikën në territorin nën pushtetin serb, duke lënë çka kanë pasë e tjerët s'kanë pasë mundësi ta kalojnë kufirin...*“³²⁹. Lazër Mjeda përnjëmend bari i mirë për besimtarët e vet, u jepte guxim që mos të lëshonin fenë e vet, i vizitonte ata rregullisht në kohët më të vështira. Më 16.III.1913 shkruan: „*Tash jam vetë i nevojshëm për të holla, pasi kam pasur detyrë të kujdesohem për refugjatët e Gjakovës...Dje për Rrëshajë jam kthyer nga Gjakova, e nesër prapë do të kthehem për tri–katër ditë. Pasi çështja e refugjatëve ende nuk u zgjidh, dhe populli është në lëvizje tash këtu e tash atje, është e nevojshme kohë pas kohe t'i vizitoj dhe t'i ngushëlloj, duke u dhënë zemër dhe duke u ndihmuar materialisht, se kanë humbur çdo gjë dhe janë pa bukë. Kjo është arsyeja pse tani nuk mund të largohem, se përndryshe tani isha në ato anë.*“³³⁰

Më 1913–14 zhvilloheshin bisedimet mes Vatikanit dhe Serbisë lidhur më një marrëveshje zyrtare e njohur si konkordati. Përfaqësuesi zyrtar (ambasadorit) i Austro Hungarisë në Vatikan Alois

³²⁷ Malcolm N.: Kosovo. short story, fq. 254

³²⁸ Cana Z., Gjenocidi fq. 165

³²⁹ Sopi M.: Shembulli i Bariut të mirë dhe atdhedashës, arritja e imz. Lazër Mjedes në Prizren, in *Drita*, viti XIII, nr 3-4 (95) 1982, fq. 8.

³³⁰ Mark Sopi. Shembulli i Bariut të mirë dhe atdhedashës, fq. 8.

(Fürst) Schöngurg–Hartenstein dhe ministri i punëve të jashtme austro–hungarez Leopold (Graf) Berchtold von und zu Ungarschitz, jo vetëm që angazhoheshin për përmirësimin e gjendjes shqiptare dhe ruajtjen e protektoratit austro–hungarezë, por ishin të vetëdijshëm edhe për shumë imtësi për popullatën shqiptare, pra edhe për laramanët e këtyre vendeve dhe nga bisedat e shkrimet që shkëmbeheshin mes zyrtarëve austro–hungarezë dhe të kardinalit Merry de Val kërkohej që nga Vatikani të bisedohej edhe për lirinë fetare të laramanëve në Argjipeshkvinë e Shkupit nga ana e Serbisë. Më 12 mars 1913³³¹ lajmëron ambasadori i Austro–Hungarisë në Romë Schönbürg, se kishte biseduar me Vatikanin lidhur me lirinë fetare të laramanëve në argjipeshkvinë e Kosovës. Kështu që qysh në fazën e parë të bisedimeve lidhur me konkordatin kishte shprehur dëshirën për të siguruar lirinë fetare të laramanëve. Në qarqet e Vatikanit ishin të brengosur për laramanët. Vjena dhe Roma ishin të njoftuar për gjendjen e laramanëve pas largimit të Turqisë nga Ballkani, por tash kishin lindur probleme të reja për ta, pra Serbia. Në këtë letër ceket se për gjendjen e laramanëve në argjipeshkvinë e Shkupit ishin njoftuar nga raportet e ndryshme, pra të argjipeshkvit Lazër Mjeda.

Këtë e dëshmon edhe letra e ministrit të punëve të jashtme Leopold (Graf) Berchtold më 02. VI. 1914 dërguar përfaqësuesit Alois (Fürst) Schöngurg–Hartenstein.³³²

Gazeta Reichspost e 20 marsit 1913 shkruan po ashtu për laramanët dhe gjendjen të tyre në argjipeshkvinë e Shkupit dhe shkruan se ata deri më tash nuk kishin mund të deklaroheshin haptas për shkak të turqve, kurse tash e kanë problem prej Serbisë dhe shkruan se qarqet e Beogradit u kishin ndaluar laramanëve të deklaroheshin haptas si katolikë, ose duhet të bëhen mysliman e nëse dëshirojnë të bëhen të

---

³³¹ ÖStA. PA, XIII, 314 Türkei, XXXIV / 5 A, më 12. shkurt 1913

³³² Shif ÖStA. PA. XIX, 93, Serbien XVIII/ (Rom – V.) 2480, më 02. VI. 1914

krishterë atëherë ortodoks.³³³. Po ashtu edhe Leo Freundlich e merrë këtë artikull dhe e riboton në librin e tij “Albaniens Golgotha”³³⁴

Më 31 Janar 1911³³⁵ njofton konsullata austriake e Shkupit se kishte pasur një grup ortodoks nga Maqedonia, më saktë nga Kumanova që kishin shkuar tek argjipeshkvi Lazër Mejda dhe tek famullitari i Ferizajit Dom Pashk Krasniqi dhe u kishin kërkuar ndihmën e tyre që ata të kalojnë në katolicizëm. Pra ishte fjala për besimtarë ortodoks maqedonas e që dëshironin të kalonin në katolicizëm. Është e njohur komuniteti greko-katolik me kombësi maqedonase në Maqedoninë e jugut, pra në Strumicë e rrethinë, por këta ishin tamam ortodoksë. Nuk është fjala për komunitetin katolik të ritit bizantin që jeton edhe sot e kësaj dite në territorin e Maqedoniës, por është fjala për ortodoks të vërtetë.

Komunitetin greko-katolik në Maqedoninë e sotme ia kishte besuar Papa Benedikti më 1915 argjipeshkvit të Shkupit Lazër Mjedës. Argjipeshkvi Mjeda ishte pra edhe argjipeshkëv i katolikëve të ritit bizantin në Maqedoni, që më kombësi janë maqedonas. Argjipeshkvi Mjeda dëshironte që këtë komunitet të vizitonte vetëm dhe të shihte në të vërtetë se si është gjendja e këtyre shpirttrave që papa ia kishte besuar. Organet e atëhershme bullgare nuk i dhanë leje Mjedës që të viziton këtë komunitet.

Viti 1915 ishte shumë vit i vështirë edhe për katolikët e ritit bizantin, sepse bullgarët kishin vlarë e mbytur dhe kishin shkatërruar gati çdo gjë që ata kishin, shtëpi e pasuri tjera. Ngaqë Mjeda nuk mund të shkonte në këtë zonë, ai organizoi që ndihmat t’ua dërgonte gjithsesi dhe përmes meshtarit P. Nedeljko, i cili më 20

---

³³³ Der Konflikt mit Montenegro, Reichspost 20 mars 1913, fq. 2, poashtu edhe Ramaj : Lazër Mjeda në argjipeshkvinë Shkup-Prizren, fq. 132.

³³⁴ Freundlich L.: Albaniens Golgotha fq. 27

³³⁵ HHSTa XXXVIII PA. 441, Konzullate Üsküb 1911-1913 të datës 31 janar 1911, fq. 293-294.

mars 1916 i shkruan një letër falënderimi Mjedës për këto ndihma të rëndësishme.³³⁶

E vërteta për largimin e Mjedës nga Argjipeshkvia e Shkupit

Në disa shkrime gjejmë të shënuar, edhe nga autorë shqiptarë, pohimin se Lazër Mjeda e lëshoi argjipeshkvinë e Shkupit qysh me 1911, dhe se deri me emërimin e ipeshkvit të ri, Janez Gnidovec, nuk ishte i pranishëm. Kështu shkruajnë Milan Premrou M³³⁷, Gaspër Gjini³³⁸ Zef Mirdita³³⁹, Aloiz Turk³⁴⁰.

Se Mjeda e lëshoi argjipeshkvinë më 1911, kjo nuk mund të jetë e saktë. Në këtë pjesë do të trajtojmë këto gjera, ku dhe shihet taman se si është e vërteta, duke e trajtuar çështjen e Mjedës, sidomos prej vitit 1914 deri më 1921.

Argjipeshkvi Mjeda, në letrën e tij të datës 09.01.1913, dërguar Ministrit të Punëve të Jashtme austro-hungareze, Leopold (Graf) Berchtold³⁴¹, cek një gjë shumë interesante se, katolikët shqiptarë të argjipeshkvisë së vet nga ana e Serbisë, konsideroheshin si “*armiq të shtetit serb*”. Shqiptarët katolikë, e sidomos klerikët katolikë, paraqiteshin si armiq të shtetit serb, gjë që dëshmohej edhe sot nga vetë autorët serbë, të cilët tregojnë se njerëzit më të rrezikshëm për shtetin jugosllav ishin klerikët katolikë shqiptarë, e sidomos Lazër Mejda, që edhe „*serbofob*“ e quajnë³⁴². Kurse atë Gjergj Fishtën e quajnë „*serbofobin më të madh të njerëzimit*“³⁴³. Mjeda, në letrën e

³³⁶ Shif më shumë Rudolf Grulich: *Die unierte Kirche in Mazedonien* (1856-1919), fq. 91.

³³⁷ Premrou Milan, Katolicki nadbiskupi u Skoplju, glasnik skopskog naucnog drustva, Shkup 1926.

³³⁸ Gjini Gaspër, Ipeshkvia, fq. 203

³³⁹ Zef Mirdita, Shqiptarët në dritën e politikës së jashtme të Shkrimi në dardania sacra shqip apo anglisht e kroatish i njajti.

³⁴⁰ Turk, Letnica, fq. 57.

³⁴¹ Krah Gj. Gashi, Kosova II, fq. 40

³⁴² Nikola Zutic, artikl nga Istoria 22 veka., krah. fq. 111

³⁴³ Nikola Zutic, artikl nga Istoria 22 veka., krah. fq. 112

09. 01. 1913, më tej thekson mendimin se do duhet të bëhej ndonjë marrëveshje mes Selisë së Shenjtë dhe Serbisë, për lirinë fetare, mbasi gjendja e katolikëve që gjendeshin nën territorin e Serbisë, ishte shumë e vështirë.

Në disa shkrime, nganjëherë paraqitet se *“largimi”* i Mjedës së 1911, ishte me vetëdëshirë. Kjo është thënë dhe thuhet edhe sot, se ai e ka lëshuar argjipeshkvinë me dëshirën e vet dhe se ka dashur të shkojë në Shkodër. Këtë e thotë edhe argjipeshkvi i Beogradit, Aloiz Turk³⁴⁴ dhe, në anën tjetër, kishte po ashtu zëra të cilët e akuzonin Mjedën, gjoja për faktin se, si ka mundur që, si prijës i Kishës në argjipeshkvinë e Shkupit, t'i lërë besimtarët e tij dhe detyrën për të ikur drejt Shkodrës, dhe kjo në një kohë kur ndihej nevoja më e madhe për prezencën dhe mbrojtjen e tij. Kjo akuzë vinte sidomos nga shtypi sloven.³⁴⁵

Në anën tjetër, kemi shumë fakte se Mjeda kishte lëshuar ipeshkvinë e Shkupit pas dekretit që ishte lëshuar nga Papa Benedikti XV. Dihet se më 14 prill 1909, Papa i Shenjtë Piu X, ka dekretuar Mjedën për në argjipeshkvinë e Shkupit, dhe 12 vite më vonë është emëruar argjipeshkëv metropolitan i argjipeshkvisë së Shkodrës nga Papa Benedikti XV, me dekretin e datës 19. tetor 1921. Dhe kjo kishte ndodhur pas vizitës që i kishte bërë rajonit vizitatori nga Vatikani, monsinjor Ernesto Cozzi, i cili kishte konstatuar se ai ishte i vetmi njeri që ishte i përshtatshëm, për ta bërë prijës të kishës në Shkodër. Pra ai, sipas kësaj vlerësimi, me 14 shkurt 1922, kthehet në Shkodër, për të shërbyer deri me vdekjen e tij, më 1935.³⁴⁶

---

³⁴⁴ Turk, Letnica, fq. 57.

³⁴⁵ Lexo më shumë artikulin e gazetës Druzina të Ljublanës: “Na svetolnik postavljeno, ob 55-letnici postavate skofa De. J. Fr. Gnidovec, 18.XI. 1979, fq. 13.

³⁴⁶ Krah. Markus Peters, Der älteste Verlag Albaniens und sein Beitrag zu Nationalbegegnung, Bildung und Kultur, Hamburg 2007, fq.423-424.

Dihet se Mjeda kishte qëndruar deri më 1921 në Prizren. Deri më 1918 dëshmojnë dokumentet që gjenden në Vjenë, në dosjen “*Prizren*”, apo në raportet e konsujve austro-hungarezë nga Prizreni³⁴⁷.

Raportet e Lazër Mjedës, dërguar në Vatikan e Vjenë, dihet se ishin deri më 1921, pra kur ai qëndronte në Prizren. Disa nga raportet i ka publikuar edhe Gjergj Gashi në librin e tij “*Kosova – Altari Arbërisë*”, kështu që, siç duket, është bërë një lëshim i madh nga historianët, apo autorët tanë që thonë se Mjeda kishte lëshuar argji-peshkvinë e Shkupit qysh më 1911. Burimi i këtij gabimi duhet të jetë tek M. Premrou, i stërcituar në botime të ndryshme.

Është e njohur se L. Mjeda, më 28 nëntor 1916, i kishte nda sakramentin e krezmimit edhe Gonxhe Bajaxhiut (Nënë Terezës) e kumbara i saj ishte Tade Simon Shiroka. Për këtë është dokumenti (Fletëkrezmimi) i saj.³⁴⁸ Dihet edhe raportet e Mjedës që rregullisht i dërgonte nga Prizreni, deri më 1921. Një raport i Mjedës për vdekjen e 1000 personave në Prizren, paraqet edhe Noel Malcolm.³⁴⁹

Konsullata e Shkupit, konkretisht konsulli Lejhanec, njofton më 26 korrik 1911,³⁵⁰ lajmin e Kolë Bojaxhiut (baba i Nënë Terezës), i cili kishte shkuar së bashku me Luigj Naraçin tek konsullata italiane në Shkup, për të hapur një shkollë italiane. Në këtë raport shihet se Kolë Bojaxhiu ishte më afër me konsullatën italiane sesa austriake. Më poshtë në këtë raport njoftohet se Mjeda nuk kishte ndërmarrë asnjë hap të duhur, por pret një herë nga Vjena konstrukcione të caktuara. Nga letra e konzullit Lejhanec del se L. Mjeda kishte njohur shumë mirë Kolë Bojaxhiun, babën e Nënë Terezës.³⁵¹

³⁴⁷ Krahaso HHStA, Diplomatie und Außenpolitik 1848-1918 GKA KsA, Konsulatsarchiv Skutari, Kt. 11, kath. Klerus, Miedia.

³⁴⁸ për më shumë shif. Alber Ramaj, Mutter Teresa... fq. 56

³⁴⁹ Noel Malcolm, Kosovo, fq. 261-262.

³⁵⁰ HHStA, HHSa, F 27, 139 Missionen Üsküb 1871-1911, Üsküb I, 1, raport i Lejhanec më 26 korrik 1911

³⁵¹ HHStA F27/K 135 –Missionen Üsküb 1871-1911, raport i konzullit Lejhanec nga Shkupi më 26 qershor 1911

Me konkordatin e viti 1914, shihet shumë qartë se Serbia dëshironte centralizëm për Kishen katolike, pra që çdo gjë të kontrollonte vetë, nëse ishte e mundur. Marrëveshja (konkordati) nuk kishte sjellë përmirësim të gjendjes së katolikëve shqiptarë, përkundrazi. Me sa shihet, si një nga qëllimet kryesore të Serbisë duhet të ketë qenë njohja indirekte e pushtetit serb nga Vatikani edhe në ato pjesë, si Kosova dhe Maqedonia. Dhe, meqë vetë kleri katolik shqiptar ishte ai që luftonte politikën serbe dhe ishte kundër nënshtrimit të këtyre pjesëve të banuara me shqiptarë nga pushtuesit serbë, marrëveshja ishte e mirëseardhur.

Mjeda, nga ana e politikës jugosllave gjykohej si njeri shumë i rrezikshëm, sepse ai ishte vënë në mbrojtje, pa dallime, të shqiptarëve, dhe mu kjo e bënte atë të kualifikohet si i rrezikshëm. Duke pasur parasysh rrethanat e kohës dhe gjendjen e arsimimit të popullatës, ishte kleri ai që kishte njohuri, aftësi e mundësi për t'iu kundërvënë politikës serbe e malazeze. Argjipeshkvi Mjeda ballafaqohej me një problem tjetër. Ai ishte shtetas i Shqipërisë, dhe për këtë punë, me nënshkrimin e konkordatit të 1914, ishin të paraparë që meshtarët të mos jenë të huaj, përveç atyre që janë të lindur në „Jugosllavi“. Është fakt që Mjeda, për qeverinë jugosllave, ishte një lloj „*zul-lumqari*“, me raportet e veta për mbrojtjen e të drejtave të besimtarëve dhe të shqiptarëve në përgjithësi. Qeveria jugosllave dinte shumë mirë që L. Mjeda kishte lidhje të forta me botën perëndimore dhe e shihnin si të rrezikshëm.

Më 25 shkurt 1915, Mjeda i shkruan Beogradit lidhur me emërimin e famullitrit të Shkupit, pasi që më shumë se një vit më parë kishte vdekur famullitari i atyshëm dom Zef Ramaj. Qeveria dëshironte që edhe në emërimin e famullitarëve të ketë fjalën e vet. Mjeda vendos veton, pra pa konsultim dhe për famullitar emëron dom Shtjefën Zadrimën, për të cilin Beogradi nuk ishte i pajtimit me të. Poashtu Mjeda, me një letër të 29. II. 1915, kishte problem me burgosjen e tre meshtarëve të argjipeshkvisë së vet, si: Milosav Hulak, Giovani Nerkmer e Adolf Melan. Mjeda kërkon lirimin e

tyre, prej të ciklëve dy të shkonin të shërbenin në famullinë e Nis-hit – famullia ishte pjesë e argjipeshkvisë së Shkupit, kurse për njërin prej tyre kërkon që të vinte e të shërbente në Shkup.³⁵²

Lazër Mjeda duhej të emërohej administrator, e pastaj argjipeshkëv i parë në Boegrad. Largimi nga Prizreni

Nga një raport i diplomatit austro-hungarez Schönburg, del se kardinali Mery de Vall ishte personi i cili kishte pasur ndikim për konkordatin dhe se ai nuk ishte përherë në favor të elementit shqiptar, por diplomati Schönburg e shtyjnë shumë gjëra të mendonte ashtu dhe dëshironte të bindte se mbrojtja e shqiptarëve është poashtu gjë që duhet patjetër të trajtohet edhe përmes konkordatit e kërkon që edhe e drejta e shkollave shqipe të mbrohet përmes konkordatit. Ministri i jashtëm i Austro-Hungarisë, Bertchold dëshironte që me çdo kusht, kleri katolik shqiptar i argjipeshkvisë së Shkupit të kishte mundësinë e shkollimit vetëm në Shkodër, në Seminarin papnor³⁵³ dhe poashtu Serbia kishte problem që kleri katolik shkollohej jashtë, sidomos në Austri (Innsbruck)³⁵⁴. Ideja e Serbisë ishte që të ngrihej një seminar në territor të saj, në Beograd, dhe kjo të vendosej me konkordat, kurse Austro-Hungaria nuk lejonte një gjë të tillë, sidomos Ministri i Punëve të Jashtme i Austro-Hungarisë, Berchtold.

Në të njëjtin raport shihet poashtu se, po të krijohej një lloj seminari në Kosovë apo Serbi, Austro-Hungaria kërkonte që në këtë seminar duhej, patjetër, të ishte poashtu edhe gjuha shqipe, nëse jo e para, e dyta, apo së paku një seksion special i gjuhës shqipe. Ambasadori Schöngurg i kërkon kardinalit Mery de Vall, edhe nëse bëhet semianri në Beograd, duhet patjetër që të mësohet edhe në

³⁵² Krah Dragoljub Zivojinovic, Vatikan, Srbija ... fq. 83-84

³⁵³ HHStA, PA. XIX, 93 Serbien XVIII/ 1, 5736, raporti i Schönburg më 9 dhjetor 1913

³⁵⁴ HHStA, PA. XIX, 93 Serbien XVIII/ 1, 17 B, Raporti i Schönburg, më 19. maj 1914

gjuhën shqipe.³⁵⁵ Schöngurg—u, duke parë se puna e nënshkrimit të konkordatit nuk mund të mënjanohet, lajmëron dhe kërkon nga Ministri i Punëve të Jashtme i Austro—Hungarisë Berchtold, që patjetër të krijohet një seksion i gjuhës shqipe edhe nëse bëhet puna që seminari të ndërtohet në Beograd³⁵⁶

Për seksionin e gjuhës shqipe në seminarin e mundshëm në Beograd, Austro—Hungaria nuk dëshironte të lëshonte pe në bisedime për konkordat³⁵⁷, poashtu edhe të shkollave shqipe. Seksionin në gjuhën shqipe, në seminarin në Boegrad, ishte i paraparë që të udhëhiqte vetë argjipeshkvi Lazër Mjeda.

Në qershorin e vitit 1915, qeveria e Beogradit kishte dërguar në Romë përfaqësuesin (ambasadorin) e vet Gavrilovic. Kardinal Gaspari kishte pasur takim zyrtar me Gavrilovic. Në këtë bisedë ishte shfaqur edhe ideja që në Beograd të vendoset ipeshkvi siç ishte paraparë sipas konkordatit të vitit 1914. Kardinali i propozon që për administrtor të Beogradit Vatikani ka për qëllim të emërojë argjipeshkvin L. Mjeda. Gavrilovi nuk ishte aspak me këtë ide, i pakënaqur, mundohet që të bindë kardinalin Gaspari se Mjeda nuk gëzon aspak respekt dhe nuk ka kurrfarë besimi nga qeveria e Beogradit. Pra, është i padëshiruar në qarqet politike në Beograd e kështu që nuk do të ishte i kënaqur me këtë emërim. Mundësia e emërimit të Mjedës, si administrator i Beogradit, do të ishte humbje fatale për Serbinë, sepse ekzistonte mundësia që pas luftës, Mjeda të mbetej argjipeshkëv i Beogradit e jo vetëm administrator. Papa Benedikti XV i kishte dërguar Mjedës, në fillim të marsit 1915, një tekst zyrtar për ta lexuar. D. ivojinovi shkruan se është fjala për leximin e një enciklike për paqen, kështu që sipas saj del që papa i

---

³⁵⁵ HHStA., PA XIX, 93 Serbien XVIII / 1, raporti i Schönburg (Romë) – V), 17 B, më 19. 05. 1914

³⁵⁶ HHStA., PA XIX, 93 Serbien XVIII / 1, raporti i Schönburg (Romë) – V), 25 dhe 26, më 7 qershor 1914

³⁵⁷ HHStA., PA XIX, 93 Serbien XVIII / 1, raporti i Schönburg (Romë) – V), 32, më 23 qershor 1914

kishte dërguar Mjedës tekstin për lexim para publikimit të ndonjë dokumenti që papa këshillohej me Mjedën apo diçka tjetër. Është e njohur enciklika për paqën e Papës Benediktit XV, që quhet „*Ad beatissimi Apostolorum principis*“ dhe që është publikuar më 1 nëntor 1914. Ndoshta Papa i kishte dërguar tekstin e enciklikës para se të publikohet, kurse Beogradi kishte marrë vesh më vonë, apo është fjala për ndonjë dokument tjetër zyrtar. Duhet kërkuar më shumë kjo gjë. Kjo ishte për Beogradin shumë shqetësuese dhe dëshirohej që në krye të ipeshkvisë së Beogradit të mos vinte L. Mjeda, sepse siç thonin „*ishite njeri i Austro-Hungarisë dhe i Vatikanit*“. Sipas mbledhjes qeveritare në Beograd të datës 3 shtatorit 1915, shihet se emërimi i mundshëm nga ana e Vatikanit i Mjedës, për administrator të Beogradit, do të ishte qëllimi i Vatikanit, që përmes Mjedës, të aprovohej politika e Vatikanit në këto troje dhe do të ishte një disfatë e madhe për Serbinë. Deri sa emërimi i Mjedës për argjipeshkëv të Beogradit nuk erdhi. Serbia dëshironte që me çdo kusht të parandalohet ky emërim i Mjedës një herë administrator e më vonë argjipeshkëv i Beogradit. Siç duket, mandatin për administrator të Beogradit L. Mjeda e kishte. Këtë e potencon edhe N. Zuti.³⁵⁸ Ndoshta, kjo ishte vetëm gojarisht, apo edhe ndonjë shkrim–letër nga Vatikani që i kishte drejtuar Mjedës, apo është ndoshta edhe fjala për „*enciklikën*“ që përmendëm më lartë, e dërguar nga Papa Mjedës. Për këtë duhet të ndërmerrej ndonjë gjë kundër Mjedës, që jo të emërohet por edhe mundësisht të largohet nga territori i argjipeshkvisë së Shkupit, pra mundësisht, të dëbohet në Shqipëri.

Qysh më 1918, kryetari i Prizrenit kishte alarmuar në Beograd se L. Mjeda është duke punuar vetëm për Shqipërinë dhe kthimin e saj në këto troje. Për fat të keq, kishte edhe meshtarë në argjipeshkvinë e Shkupit, që bashkëpunonin me pushtetin e Serbisë, si Simon Picini që ishte nga Istra e Kroacisë (kishte shkruar letër qeversie në

---

358 shif Zutic, Kraljevina . fq. 155-156.

Beograd). Picini e quan Mjedën „*propagandues shqipar, i cili e urren Serbinë*“, poashtu thoshte se „*për të nuk është me rëndësi katolicizmi, por mbajtja e shpirtit shqiptar dhe se qëllimi i tij ishte krijimi i Shqipërisë së madhe*“³⁵⁹ dhe në qarqe të Beogradit shihet me sy të keq, mbasi Mjeda bashkëpunonte jo vetëm në rrethet kishtare në Shqipëri, por edhe me besimtarë të thjeshtë. Me Pecini kishin ndodhur edhe disa skandale e eksese, gjatë kohës së Mjedës. Ai kishte bashkëpunuar ngushtë me qeverinë e Beogradit, kishte djegur fotografinë e Franz Josef-it në Prizren dhe dëshironte që Zoja e Këshillit të Mirë të hiqej nga kalendari kishar i kësaj argjipeshkvie. Picinici ishte në shërbim të Serbisë. Për këtë kishte njoftuar L. Mjeda edhe Vatikanin, me letrën e tij të 17 gushtit, 1921, konkretisht kardinalin Van Rossum.³⁶⁰ Mjeda ia kishte ndaluar Simon Picinicit që të kryente shërbesa fertare në argjipeshkvinë e Shkupit.

Picinici e kishte tradhtuar Mjedën dhe informatat lidhur me aktivitetet e Mjedës në Prizren, i dërgonte në Beograd dhe „*jugosllavenët*“ kishin informacione të mjaftueshme për aktivitetin e L. Mjedës. Nga kryetari i atëhershëm i Prizrenit, më 1921 (për shkak se Mjeda bënte „atak“ në popullin serb me letrat e veta që i dërgonte botës mbarë), lindi ideja në qarqet politike serbe, për kërkesë drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme: që ai të pensionohet e kështu, gradualisht, të krijohet mundësia për ta larguar nga ipeshkvia, jo vetëm dom Mikel Tarabulluzin, por edhe argjipeshkvin Mjeda.

Sipas literaturës që citojnë burime arkivore të Beogradit³⁶¹, Lazër Mjedës i kishte ardhur një letër në gjuhën italiane nga dom Mikel Tarabulluzi, datuar më 15 janar 1920, tek e cila bazohej arsyetim nga regjimi i kohës se këta të dy po vepronin kundër shtetit jugos-

³⁵⁹ Zutic, Vatikan i Albanci, fq. 101

³⁶⁰ Gjergj Gashi, Kosova II, fq. 165-66.

³⁶¹ Kemi pyetur në arkivin e Beogradit se a është mundur që ti kemi dokumentët që kanë të bëjnë me Mjedën ti kopjojmë, nuk na është lejuar. Disa shkenctar nga Kosova pretendojnë dhe theksojnë se i kanë ato dokumente, por dyshohet kjo gjë, përveç ato literaturë që kanë botuar dhe citohet, nuk kanë në dorë asgjë tjetër.

llav, dhe kjo vetëm për faktin se ata përpiqeshin të mos mbylleshin shkollat në gjuhën shqipe, që gjendeshin pranë famullive në Kosovë e Shkup. Kjo letër u bie në dorë pushtetarëve dhe dom Tarabullu – zin e burgosin (përsëri), më 24 korrik të 1921, ku dënohet nga gjykata e Gjilanit me 8 muaj burg. Dom Tarabulluzin e kishin bur – gosur edhe më herët (1919), nën akuzën për veprime në kundërshtim me shtetin jugosllav. Dënimin me burg të dom Tarabulluzit, Gjykata e Apelit në Shkup, më 4 mars 1922, ia zgjati burgimin për 2 vite, vendim ky që vërtetohet edhe një gjykatë e Beogradit, si instanca e fundit. Qeveria serbe e dinte se, po të provonte në të njëjtën mënyrë edhe me Lazër Mjedën, do të kishte probleme me karakter ndërkombëtar. Si alternativë veprimi kundër argjipeskivit Mjeda, ishte ideja e kryetarit të atëhershëm të Prizrenit, më 1921, i cili kërkon nga Ministria e Punëve të Jashtme që ai të pensionohet nga detyra e kështu gradualisht të mund të largohet nga Ipeshkvia e Shkupit, dhe kjo arsyetohej me argumentin se *“Mjeda bënte atak në popullin serb me letrat e veta”*. Më 16 janar 1919, shkruan L. Mjeda për dom Mikel Tarabulluzin dhe burgosjen e tij kështu: “Fati i keq i dom Tarabulluzit shumë rëndë më ka pikëlluar. Ed – he pse kam bërë çmos, duket se nuk është e mundshme ta liroj. Sa kam ndëgjuar për këtë ngjarje, fill i kam paraqitur ankesat e mia pranë Divizionit Kosovar dhe i kam siguruar që meshtari është pa faj, por nuk shihet kurrfarë suksesi. I kam shkruar edhe në Beograd Ministrin për çështje fetare, duke kërkuar drejtësinë, por me gjendjen e rrugëve sot, kur do të mërrijnë ajo atje. Çdo ditë pyes për të edhe më jepen premtime të mira, por ai gjendet ende në burg. Kisha shkuar personalisth në Prishtinë për ta mbrojtur... por më erdhi lajmi që ka vdekë imz. Toma GlasnoviC. Ah, viti i ri për mua është me shumë dhembje! Kështu don Zoti, u bëftë vullnesa e tij”.³⁶² Siç duket, është ndërruar në përkthim të kësaj letre emri Toma me Nikola këtu Toma me Nikola Glasnovic, sepse Toma Glasnovic³⁶³

³⁶² Mark Sopi Marks Sopi, Shembulli i baritu të mirë dhe atdhedashës - Arritja e Lazër Mjedës në Prizren, in Drita Nr. Viti XIII, Nr. 3-4, 1982. fq. 8

³⁶³ Gjini, Ipeshkvia Shkup-Prizren, fq. 203.

nuk ka vdekë me 1919 por Nikola GlasnoviC³⁶⁴ dhe se Toma Glasnovic pas largimit të Mjedës nga Shkupi me 1921 merr detyrën e administratorit apostolik, deri në emërimin e ipeshkvit të Shkupit Janez Gnidovec me 1924.

Më 17 mars 1919, nga Shkupi L. Mjeda i shkruan Romës, konkretisht kardinal Domenico Serafini, letrën lidhur më gjendjen e rëndë të Kishës në argjipeshkvinë e Shkupit, ku edhe shpjegon gjendjen e mjerë të dom Mikel Tarabulluzit kështu:

“Në letrën time, të 11 janarit, informova Lart. Tuaj të Nd. se kryetari i komunës së Vitisë (krahinë e Gjilanit), në 20 dhjetor, kishte zënë rob famullitarin katolik të Cëmagorës, dom Mikel Mesues Trabulluzin, sepse kishte shkuar në një vend tek një i sëmurë, pa kërkuar leje tek autoritetet lokale, duke ditur se atij si famullitar i vjetër i vlente çdo lloj pashaporte brenda kufijve të famullisë së tij.

Nga Vitia e kishin dërguar në Gjilan me duart prapa, të lidhura; e kishin goditur me qyta pushke, e kishin lenë të ecte në këmbë për shumë orë midis baltës e shiut, megjithëse kishte me vete kalin e tij. Aty ishte futur në burg për rreth pesë orë dhe ishte denuar me njëzet ditë heqje lirie, që pastaj u kthyen në dyqind e dy dinare gjobë, që vetë ai duhet të çonte në Gjilan, në 27 dhjetor. Kur kish— te shkuar atje ditën e caktuar për të dorëzuar shumën e përmendur, i ishte thënë që për momentin ajo monedhë nuk pranohej, prisnin udhëzime nga Prishtina e ndërkohë i ishin bërë qortime të mëdha e kërcënime të ashpra, sepse nxiste arbërit në revoltë. Çdo shfajsim i tij nuk vlente, siç doli pa vlerë ndërhyrja ime pranë Prefëktit të Prishtinës, prej nga varet Gjilani. Më një janar, me gjithë solemni— tetin e ditës, e detyruan të nisej për Gjilan, duke mos e lejuar të celebronte meshën e shenjtë për popullin, siç e kishte për detyrë. Sapo ariti në këtë qytet, e mbyllën menjëherë në burgun e përgjithshëm në shoqërinë e keqbërësve dhe që rreptësisht e nda—

---

³⁶⁴ Janjevo, fq. 188

luan për çdo katolik që mund të vizitonte dhe t'i jepte ndonjë ndihmë, si për të ngrënë apo për të veshur, kështu që i njeri duket të vuante nga uria, i flohti, shqetësimi i instikteve, veç shoqërisë së keqe me njerëz vulgarë e të paedukuar. Pas pesëmbëdhjetë ditësh që kishte ardhur, prefekti i ri u mor me këtë çështje dhe e futën në një birucë me dy zotërinj arbërorët muhamedanë. Ditën e njëzetë, kur mbaronte denimi, u thirr nga prefekti e u mor në pyetje, i vënë përballë dy dëshmitarëve që thonin se e kishin dëgjuar t'u thoshte arbërorëve muhamedanë se qeveria serbe s'e kishte të gjatë e do të vinte ajo e Arbërisë. Njëri nga dëshmitarët ishte një i poshtër, që në kohën e turqve ishte bërë muhamedan, pastaj me serbët serb, me bullgarët bullgar, e tani është kthyer serb; e megjithëse njëri i shkatërruar në çdo pikëpanjje, ishte bërë xhandar në bashki dhe nga autoritetet serbe mbahej si njeri i besuar. I pyetur kur e kishte dëgjuar këtë, ai i përgjigj para dhjetë ditësh!

Falsiteti dukej qartë para të gjithëve, pastaj kishte njëzet ditë që prifti kalbej në burg.

Megjithëkëtë, shpifësi nuk pati asnjë qortim, ndërsa famullitari, pas disa këshillimesh, iu lejua të kthehej në qelen e tij.

Kjo është e vërteta e faktit e nuk vlen të thuhet se një incident i tillë ka bërë përshtypjen më të keqe tek katolikët e mrekullinë më të madhe tek muhamedanët, të cilët nuk kanë parë kurrë prift ka-tolik të trajtuar në këtë mënyrë të padenjë.

Unë u ankova tek z. prefekt i Prishtinës për padrejtësinë ndaj priftit të pafajshëm dhe e pyeta nëse i ka dhënë një kënaqësi të denjë, por ai nuk u dha se e kuptoi.

Prandaj jam i detruar t'i drejtohem persëri Shkllq. Suaj të Nd. e t'i lutem me këmbëngulje të denjorë ta marrë në konsideratë këtë incident të pakëndshëm e të kërkojë që të ndreqet e keqja. Perveç kësaj, po deshi Sh. J. të urdhërojë që prifti të lihet i lirë pr të ush-

truar misionin e tij të shenjtë në të gjithë famullinë e tij, e cila përqafon tri komuna, sepse autoritetet nuk kanë pranuar t'ia japin këtë leje; e ky është një dhunim i hapur i lirisë së kultit. Me këtë rast, më lejoni t'i raportoj L. S. të Nd. disa fakte, prej nga mund të nxirret mënyra e padenjë, përmes së cilës komandanti i komunës së Verbovcit, Milan Diqiq, e ai i Vitisë, një Rista, i trajtojnë katolikët e këtyre krahinave.

Së pari, asnjë katoliku të këtyre vendeve nuk i lejohet të shkojë në Shkup, as në Kumanovë, as në Ferizaj për të shitur e blerë, kështu që të njerët duhen të dergjen në varfëri.

Së dyti, u kanë marrë armët të gjitha rojeve e xhandarëve katolikë dhe i kanë nxjerrë jashtë çdo sherbimi.

Veç të tjerash, kryetari i komunës së Verbovcit, nën pretekstin e nxjerrjes së armëve fshehurazi e zbulimit të sekreteve, që nuk i duhen, i goditi e i përgjaku më kryesorët e katolikëve. Pastaj, për famullitarin nuk tregoi asnjë kujdes e, për fjalë të kota, e detyruan të bëjë disa orë udhëtim për të shkuar tek ai e për të dëgjuar atë që ai do.

Po ai, nxori me dhunë nga katolikët shuma të hollash, pa asnjë arsye të ndershme e kercënoi me jetën cilindo që guxonte të fliste.

Nuk u sollen më mirë ato të Vitisë.

Nje farë Lenci Nout, një katolik shumë i ndershëm nga Binça, pasi e rrahën mirë, i morën dhjetë lira turke ari e një herë tjetër njëmijë leva bullgare.

Ndrekë Gjergjit po nga Binça, i morën njëzet lira turke ari e katër—qind leva bullgare.

Koli Pjetrit, po nga ia vend, trembëdhjetë lira turke e pesëqind leva.

Shanit të Markut, katërqind leva.

Nocit të Sebës e Tomi Zefit njëqind leva secilit.

Gruas së Gegë Zefit, po nga Binça, i morën dymijë e shtatëqind leva bullgare, sepse i shoqi, me lejen e autoriteteve të Shkupit, shkoi në Selanik, për te vizituar dy motrat e tij që janë murgesha të Shën Vinkut nga Poli, në Institutin francez të atij qyteti.

Paratë u zhvatën nga një Gapi i Dodes, katolik, i cili doli vullnetar për këto veprime të këtij kryetari komune. Ka edhe të tjerë, por po i kaloj për të mos të lodhur Lrt. T. Të Nd.

Megjithatë, nuk mund të kaloj në hështje dëmin e konsiderueshëm që serbët e komunës së Verbovcit na kanë krijuar e vazhdojnë të na krijojnë, duke prerë një numër të madh lisash të dy pyjeve që i përkasin, njëri Menses Kryepeshkopale e tjetri, kishës famullitare. E megjithëse kryetari është lutur më shume se një herë nga famullitari dhe rojet e pyjeve t'i pengonin këto plaçkitje e jo vetëm s'i kanë dhënë kur kanë pasur nevojë, po i kanë shtyrë këta njerëz të vepronjë keq. Lidhur me këtë problem, i lutemi Shkllq. S. t Nd. të urdhërojë që të dërgohet në vend një komision i nderuar, i cili të shqyrtojë dëminin e të përcaktojë shumën e dëmtimit.

Më vjen keq të them se autoritetet e Gjilanit dhe Prishtinës i lënë të sillen si perëndi këta prepotentë dhe nuk kujdesën për vuajtjet e popullsisë. Përkundrazi, për çdo ankesë që bëhet, rëndohen mundimet. Prandaj gjendja e kësaj popullate është e mjeruar dhe padurueshme.³⁶⁵

Poashtu, në një letër tjetër, të 17 gushtit 1921, Mjeda i shkruan Romës, konkretisht kardinal Van Rossum për Dom Mikel Tarabulluzin dhe gënjeshtat e qeversisë serbe lidhur letrën e Tarabulluzit, në këtë mënyrë:

---

³⁶⁵ Gjergj Gashi, Kosova II, fq. 131-134 dhe Albert Ramaj, burime dhe dëshmi, fq. 209-212

Në datën 10 të këtij muaji, i nderuari dom Mikel Turabulluzi, famullitar i Letnicës, krahinë e Gjilanit, prefekturës së Prishtinës, u burgos nga autoritetet qeveritare të Gjilanit. Në datën 15 të po atij muaji, zëvendësprefekti i dërgonte një telegram prefektit të Prishtinës, ku e ngarkonte t'i komunikonte Kryepeshkopit se famullitari i Letnicës, dom Nikel Tarabulluzi ishte dënuar për fajin kundër paragrafit II të Kodit Penal Nr. 90, e në vend të tij të dërgonte një priift tjetër. Të nesërmen pastaj, përfaqësuesi im më dha një letër të Ministrisë të Kultit, ku më thoshte se ishte i informuar nga autoritetet e vendit, që famullitari i Letnicës, dom Mikel Tarabulluzi sillej në atë menyrë që interesat e qeverisë në ato krahina kërkonin heqjen e tij nga ajo famulli. Ngulmova pra, ta zbatoja me shpejtësi këtë urdhër dhe ta bëja përgjegjës për vendimin e marrë!

Tani ia vlen të thuhet se Tarabulluzi do të ketë të metat e tij, por s'mund të preket në politikë, sepse nuk kujdeset, nuk ka asnjë aftësi për një shërbim të tillë.

Është për t'u ditur se kjo është e treta herë që burgoset i njeri. Herën e parë, siç ka njoftuar në një rast tjetër Eminencës Tuaj të Nd., që në janar 1919, u mbajt për rreth 25 ditë nën pranimë e keqbërësve. Faji që iu vu se kishte shkuar për t'i shpërndarë sakramentet një të sëmuri të famullisë, pa lejen me shkrim nga kryetari i komunës. Famullia e tij përfshin tri komuna. Dëshën t'i vinin edhe faj politik, por dëshmitarët nuk ditën ta luanin mirë pjesën e tyre dhe u duk qartë falsifiketi, prandaj nuk u denua. (Por dëshmitarët e rrëmë nuk patën dënimin nga qeveria).

Të dytën herë u burgos këtë vit, në të gdhirë të Shtunës së Rrëshajve. Motivi ishte se çështja e 1919 nuk kishte qenë vendosur akoma, nga nuk e di se cila gjykatë e se duhej ta priste sentencën në burg; e pastaj sepse pa lejen e qeverisë kishte ndertuar një kishez në Binçë, për qellime politike.

(Kisha u ndertua gjatë pushtimit bullgar).

Qëndroi në burg tri ditët e Rrëshajve, pastaj u lirua për pathemelësi krimi.

Tani përsëri e kanë burgosur nën akuzën: shkatërrues të popullit dhe kundëshhtar të qeverisë.

Jam i bindur, i Lartmadhërishmi Princ, se edhe këtë herë dom Mikel Tarabulluzi i gJORË është i pafajshëm e se z. Minister i Kultit është informuar keq, pasi arsyet e pëmdjekjeve kundër këtij prifti janë krejt tjetër nga sa thuhet.

Një arsye, por jo kryesorja, ishte kjo se, duke qenë Tarabulluzi i nderuar famullitar i një vendi, ku ka një Shenjtërore të Shumë të Lumturës Virgjër Mari, Shenjtërorja e Zonjës së Madhe në Cernagore, siç duhet (që serbët e quajnë manastir, e mendojnë se është si manastiri i tyre për të ardhur në qejf), është i ekspozuar ndaj vizitave të nëpunësve qeveritarë, të cilët në dukje shkojnë për gjoja shërbim, por në fakt vetëm për të ngrënë e pirë prej atyre që vijnë. Por kjo nuk i kënaq gjithnjë, sepse mbase s'arrijnë të dehen. Për këtë janë ankuar shpesh e kanë kërcënuar se do të hakmerren, aq sa e ndjeva për detyrë ta këshilloja dom M. Tarabulluzin të ishte më bujar e t'i mirëpriste njerëzit, e t'i shmangte mundimet e njerëzve e të mos e vriste ndërgjegja!

Një arsye tjetër, e unë mendoj të jetë më e forta e që flitet nga goja e popullit edhe klerit, janë intrigat e dom Tade Ivanoviqit, të cilit e njeh tashmë ky konregacion.

Ky, që në fillim të mosbindjes që i bëri Kryepeshkopit, ka kërkuar të shkojë në famullinë e caktuar, me kusht që ta heqë të nderuarin dom Mikel Tarabulluzin e Letnicës; e kjo për kapriçot e tij. Natyrisht unë s'mund t'ia jepja këtë kënaqësi, edhe pse nuk kisha person tjetër për të dërguar në atë famulli. Prandaj u dha pas manovrave të tjera dhe kështu ka marrë të ngrinte kundër popullit dhe qeverinë. Me popullin që më i lehtë pajtimi, po me qeverinë jo kaq me fat.

*Ivanoviq është tepër në zemër të nëpunësve, e madje thuhet se paguhet nga qeveria si spiun. Është e qartë pse insinuatat e tij gjëjnë terren të mirë.*³⁶⁶

Paralel me përndjekjet që i bënin dom Tarabulluzit dhe argjipeshk-vit Mjeda, në korrik të vitit 1920, policia serbe burgos 3 meshtarë shqiptarë – dom Shjtefën Krasniqin (famullitarin e Gjakovës, Atë Klement Mirajn (famullitar i Pejës) dhe Atë Serafin Koda (famullitar në Rajë-Mertur), ndërsa në vjeshtën e vitit 1921, policia burgos tashmë për të tretën herë dom Mikel Tarabulluzin (famullitar në Letnicë), nën akuzën e dyshimit se ishin të involvuar në organizimin e një kryengritjeje shqiptare. Këta rrinin në burg pa u gjykuar fare, kurse argjipeshkvi Mjeda kishte kërkuar pa reshtur fillimin gjykimi i tyre. Me muaj të tërë kaluan këta 4 meshtarë të pafajshëm nëpër burgje.³⁶⁷ Për këtë rast propaganda e atëhershme serbe kishte informuar opinionin publik nëpërmjet gazetës *Politika*, të datës 04.06.1921. Në shkrimin me titull „*Medju nama – nozem u ledja*“ (mes nesh – me thikë në shpinë), shihet shumë qartë se kleri katolik, për politikën serbe, ishte ai i cili rrezikonte Serbinë dhe organizonte shqiptarët për kryengritje. Pas gjykimit të dom Tarabulluzit qeveria kërkonte që t'i ndërrohet vendi, nga famullia e Letnicës dhe Stubëll, në një vend tjetër, meqë qeveria serbe tashmë kishte vendosur që t'i mbyllte të gjitha shkollat shqipe që gjendeshin pranë famullive në argjipeshkvinë e Shkupit, ndërkohë si pishtarët kryesor të arsimit shqip ishin meshtarët, që kishin vepruar në shkolla në Shkup, Prizreni, Janjevë, Pejë, Stubëll, Letnicë etj. Është shumë interesant se dom Mikel Tarabulluzi kishte planifikuar të hapte shkollë në gjuhën shqipe, më 1918, në Zhegër afër Gjilanit, ndërsa ky pretendim ishte gjykuar si provokim i madh për qarqet politike serbe.

³⁶⁶ Botuar nga GASHI Gjergj: Kosova. Altari i Arbërisë 1910-1941, Imzot Lazer Mjeda, Tiranë fq. 131-134 dhe 161-163.

³⁶⁷ Colak-Mazuran, Janjevo, fq. 189, që shenohen dokumente arkivore të Vatikanit - Arhivin e Propagande Fide, Affari ecclesiastici straordinari, Austria-Ungheria, fasc. 448, post. 1052-1056, nr. 628, fol 56-59, dhe poashtu fasc. 600. Fol. Pos. 1475-1476, fol. 28.

Përndjekjet që i bëhen klerikëve dhe besimtarëve e shtyn Mjedën shtroj pyeten se, a do të mbes më ndonjë katolik në këto troje, nëse vazhdon kjo politikë kundër katolikëve shqiptarë në argjipeshkvinë e tij. Qeveria serbe kërkonte armë nga popullata katolike që fare nuk posedonin, i maltretonte duke përdorë mënyrat më brutale kundër popullatës katolike të pafajshme nëpër famullit e ndryshme të Kosovës. Më 1921 në famulinë e Zllakuqanit u maltretohen besimtarët shqiptarë, deri sa nuk iu thyejnë edhe eshtrat e tyre, në të njëjtin vit në rrethin e Gjakovës janë djegur shumë fshatra dhe vriten shumë besimtarë katolik. Bëhej një luftë që kishte edhe pasoja psikologjike e shtimit të frikës në popullatë me vrasjen e Atë Luiq Paliqit (1913) dhe burgosjen e 4 meshtarëve (1920/21).

S'ka fare dyshim se qëllimi kryesor i politikës dhe i diplomacisë serbe ishte përgatitja që Lazër Mjeda, sa më parë të largohej prej Kosove, por edhe klerikët katolikë që komunikojnin me Vatikanin dhe shtetet tjera perëndimore, përkatësisht të të gjithë atyre që kishin ngritur zërin kundër përndjekjeve dhe maltretimeve serbe. Këtë e dëshmojnë edhe shumë dokumente.³⁶⁸

Ëdhtë e ditur se qeveria serbe pretendonte që selinë ipeshkvore ta shpërngulte në Shkup e të mos rrinte në Prizren, sepse kështu edhe mund t'u ikte kontakteve më të shpeshta me njerëz. Por dihet se largimi apo më mirë të themi dëbimi i Mjedës nga argjipeshkvia e Shkupit, për qeverinë serbe, ishte më i përshtatshmi. Që të arrihej kjo ishte veprim i vështirë për qeverinë serbe, sepse ajo ishte kompetence për të cilën duhej të vendoste Vatikani. Si hap i rëndësishëm që ndërmerret nga Milivoj Jovanovic, Ministër për çështje fetare, vjen urdhri i adresuar policisë vendore që ta marrë Mjedën fshehurazi në arrestim, për të shikuar më vonë se si vepru- het më atë. Kështu qarqet vendore, me rekomandim të Beogradit, e detyruan që Lazër Mjeda, fshehurazi ta lëshojë argjipeshkvinë e të

³⁶⁸ Shih më shumë në Arhivin e Propagande Fide, Affari ecclesiastici straordinari, Austria-Ungheria, fasc. 600. Fol. Pos. 1475-1476, fol. 159.

kthehet për në Shqipëri. Kështu Mjedës nuk i mbetet tjetër rrugë— dalje. Në vitin 1921 largohet “*në heshtje*” prej Prizrenit, ku e kishte selinë ipeshkvore të Shkupit. Me 14 shkurt arrin në argjipeshkvinë metropolitane të Shkodrës³⁶⁹, një hap ky i marrë pa dëshirën e vet. Pra, si arsyetim kryesor i strukturave serbe, ishte letra e dom Mikel Tarabulluzit, e 15 janart 1920, që u bie në dorë qarqeve të sigurimit shtetëror, ku vlerësohet se ai duhej ose të gjykohej, apo të lëshonte argjipeshkvinë.³⁷⁰ Ky ishte arsyetimi, por jo shkaku. Vlerësimet e qarqeve policore e politike serbe kishin gjykuar se kleri katolik po përgatiste një lloj revolucioni kundër ushtirës serbe në Kosovë.

Është e ditur letra përshëndetëse për meshtarët dhe për popullin e argjipeshkvisë së vet që kishte lënë Lazër Mjeda, më 27 nëntor 1921, që do ta sjellim në tërësi këtu më poshtë. Para kësaj letre, dëshiroj të cek edhe diçka tjetër. Me ardhjen e argjipeshkvit Mjeda në Prizren, kishte sjellë me vete shërbëtorën e vet nga Shkodra, që quhej Leze Suma, lindur në Shkodër më 1882, dhe vdekë në Velezhë (shërbei në këtë famulli deri në vdekje), afër Prizrenit, më 1968. Ajo thotë: “*Para Kërshëndellave zotni argjipeshkvit i kishte ardhur një shkresë nga qeveria. Ai dukej shumë i merzitur dhe kishte kerkuar që sa ma shpejt t’ia pergaditnim disa gjera të tij, që janë më të nevojshme, sepse duhej të shkonte urgjentisht në Shkodër. Se a do të kthehej, – kishte thanë se nuk e dinte, por, nëse nuk do të kthehej, duhej që gjërat tjera të tij, t’ia dërgonim në Shkodër Të nesërmen u largua nga Prizreni. Ai ma nuk u kthye dhe ne ia dërguam në Shkodër të gjitha gjërat e tija personale*”; kurse natën, para se të largohej, shkruan letrën përshëndetëse që po e sjellim këtu e që ishte botuar në revistën Drita³⁷¹:

³⁶⁹ Krah. Filip Fishta, njoftime historike mbi argjipeshkvijt e Shkupit, Hylli i dritës, vj. X. nr. 11, 1934, fq. 552.

³⁷⁰ Për këtë ka akte të mjaftueshme në arkivin jugoslav në Beograd, në dosjen „Ministarstvo inostranih poslova – politicki arhiv (1922-1923) dhe Ministarstvo pravde – versko odeljenje sidomos 26-28.

³⁷¹ Botuar në “DRITA” Viti XI, 1(81), Jan. 1980, fq. 14-15.

“LETER BARITORE PER LAMTUMIRE ARKIDIEÇEZIT T'SHKUPIT

Meshtarve t'ndershem e Popullit te dashtun t' Arkidieçezit t'Shkupit, shendet e bekim prej Zotit.

Dymdhet vjet janë mushë n'ket muej t'nandorit qi Na per me çue n'vend fjalën e madhnueshme t'Shejtit Atë Papë duelme Shkodret e erdhme nder jue. Nuk kje punë e letë për Ne n'at koh me lanë vendin e t'lenit e Seliën e parë t'Shqypniës per me ardhë nder kto vise, ku Feja shejte gjindej nder ngushtime e travajë. Por besimi i ngulët qi prej Zotit drejtohen t'tana punët rozollinut, e qi shka t'na ndollin per t'miren t'onë e premton i Lumi, ky besim Na forcoj zemren me qitë poshtë t'tana arsyenat e shekullit e me ja shtruve kraht pa fâr pritjet asajë barrë qi Dora e Zotit na ngarkote. E kjo e shtruve e unjishme vullneses s'Tenzot kje cok njajo 'qi Na xuer prej Zotit hirin e fuqishem me muejt per pak koh e me një mëndyrë fort t'letë me i qetue zemrat e popullit, e me hjekë ç'farë do ndryshkut ndermjet t'Ti e t'Meshtatareve. E jo veç kaq, por edhe me gjith kohna t'vshtira qi Na u desht me kalue Na ndimoj Zoti me perparue e me ndertesa t'reja si me permirsime t'vjetrave. Lavdi i kofjte t'Lumit! Por shka e kuer kjeme tuj ende giatë e ma giatë per me i dhanë ma shkelxim shejtes Fe, e me e xe popullin ma fort kah shpirti, pa pritë pa kujtue Na u kputne t'tana fjet. Ajo fjal e madh-nueshme qi prej Shkodret Na prunë ktu, Na urdhnoj persri me kthye m'at gjytet. E asht e ditun, se t'betuem me nigiue, Na do t'a kryjmë pa kundershitim urdhnit t'Parit. Por me gjith kte nuk mujtme me e ndalë qi zemra e jenë mos t'ndalë dhimtë, e dhimtë t'fortë. E jo per vedi, pse sikurse e dini, nuk jena tuj shkue m'nji vend ma t'poshter as nuk jena tuj dalë per ndonji punë t'pamire; veç dhimten e ndiëme per jue, qi mbas sa vjetve po Na duhet me ju lanë. Jena ken msue me kja me jue e me jue me gzue; e dashtnija qi kishim me shoqishoj Na nepte fuqi me i ba ballë sa t'vshtirave qi na rane nder kto vjet. Patme edhe kujtue se ky do te ishte caku ma i mbrami i joni e se ktu do t'a sosshë jetën; por Zotyn premtoj

ndryshej, e kjoftë ba vullndesa e t'Lumit. E mbasi ket punë Ne as nuk e lypme, as nuk e dishrueme kurr, duhet me thane se prej Zotit ka rriedhë, e prandej do t'jetë per t'mirë t'dyë palna. Ky mendim do t'ma nep zemer me ju shtrive per ankim vullndeses s 'Zotit.

E tesh, ndoshta per t'mbramen herë, po m'hjek zemra me ja u tha – nun ndojë fjalë. O ju Meshtarë qi ju ka vue Zoti me i prie popullit t'Krishten kah rruga e shëlbimit, peshonie detyren t'uaj, e kujdesni me e krye. Dunie popullin, si Krishti don shpirtnat t'onë, e kjo dashtni ka me ju msue se si me i ardhë rreth popullit per me e shëlbue. E ti popull i kti Arkidieçezit, nderoje e nigioje Meshtariën t'ande, ne daç me pasë bekimin e Zotit. Mos u dajë kurr prej ti, n'daç mos me dalë jashta rruges t'shëlbimit. Dunie edhe shoqishojnë jo veç me fjalë, por edhe me vepra, qi t'shoftë gjithkush se jeni besimtarët e vertetë t'Lumit J. Krisht. I lum Arkidieçezi ne ecshi mbas ktyne fjalve. – Ne e mbram tuj ju thanë lamtumirë po ju lypim t'falun per gjithshka qi dashtë pa dashtë kena muejt me folë e me ba kundra kuej; por ç'far do sendet qi ka muejt kuej me i ra n'syë e me i dhane shkandull; tuj ju sigurue se kundra kerkuj s'kena pasë qellim t'keq por n'pasim reshqitë prej pa dies. Edhe Na juve ç'far do idh – nin o fjalet po jau falim unjië, si miqve si anmiqve e kurrfarë ndryshkut kundra kuej s'ka me metë ne zemer t'Onë. T'gjith sa jeni kjoshi lirë e bekue, e Zoti i shprazhtë hiet e veta permbi jue.

Lutnie Zotin per Ne si Na jena lutë e kena per t'a lutë per jue, e sidomos lutnie Zotin pa da qi t'a çojnë nji Bari t'mirë, si e lypë ne – voja e fësë shejte, dobija e shpirtnave t'uej, e lulzimi i atdheut t'onë.

Bekimi i t' Naltit kjoftë gjithmonë me jue, e ju forcoftë me mbrie n'lumni t'pasosme.

Ne Perzerend me 27 nanduer 1921

Lazri, Argjipeshvi”.

Nga përmbajtja e saj ne mund të nxjerrim një vlerësim tjetër, përkitazi, për arsyen e largimit të tij nga argjipeshkvia e Shkupit. Largimi i tij, del nga përmbajtja e letrës, kishte qenë i përcjellë me një dhimbje tejet të madhe, dhe nga përmbajtja shihet se sa i dhemb shpirti bariut të popullit për grigjën e vet; ai e dinte saktësisht se ishte detyruar, në gjendje nevojë të madhe, ta linte grigjën e vet, dhe sa dashuri të madhe kishte ai ndaj popullit të argjipeshkvisë së Shkupit. Ai shkruan po ashtu se nuk ishte dëshira e tij të linte argjipeshkvinë e Shkupit. Megjithëkëtë, ai kishte mbetur me shpresë të madhe në meshtarët, të cilët i porositi ta duan popullin e vet.

Është shumë interesant se, shpeshherë, është thënë që Mjeda e ka lëshuar Ipeshkvinë e Shkupit me dëshirë të vet. Se ky është një pohim dhe vlerësim i pasaktë, do të shihet më poshtë. Detyrimi që ta lëshojë Shkupin ishte e planifikuar e kurdisur mirë, sa “*ikja*” e tij në heshtje kishte qenë alternativa e vetme dhe më e arsyeshmja. Do të krijohet një situatë e pa përballueshme kundruall zullumit të kurdisur nga pushteti i atëhershëm. Për gjendjen në fjalë, edhe Vatikani ishte i informuar në detaje, për çka atij i jepet detyra e re në argjipeshkvinë metropolitane të Shkodrës. Selia Shenjte ishte në dijeni për rastin e L. Mjedës, se qeveria serbe nuk e donte aspak dhe, siç duket, Vatikani ishte i obliguar “*ta largonte*” L. Mjedën prej argjipeshkvisë së Shkupit, që t’u ikte konflikteve diplomatike në rajon. Atë e emërojnë argjipeshkëv metropolitane të Shkodrës, me Dekretin e datës 05.11.1921, kurse zyrtarisht, më 3.12.1921, lajmërohet edhe qeveria në Beograd se është e patinut me largimin e Mjedës.

Para se të kalonte për në Shkodër, Mjeda kishte emëruar administrator të ipeshkvisë dom Tomë Glasnivi (famullitar në Ferizaj) dhe dom Ferdinand Hirdin (famullitar në Nish), për ta udhëhequr argjipeshkvinë e Shkupit – siç duket gjatë kësaj kohe, pra, deri në emërimin e ipeshkvit Gnidovec, argjipeshkvia e Shkupit duhet të jetë shndërruar një herë në administraturë apostolike, për t’u ngritur përsëri në ipeshkvi. L. Mjeda kishte pasur shumë besim në dom

Tomë GlasnoviC –Shala. Kardinal Gaspari kishte lajmëruar qeverinë serbe, me 02..04.1922, se dom Toma dhe Ferdinandi do të administrojnë ipeshkvinë deri në emërimin e ipeshkvit të ri, pra të Janez Gnidovec nga Sllovenia, që do të jetë ipeshkëv i parë i Shkupit, pra pasi që i merret titulli argjipeshkvi.

Përpos kesaj letre larntumirëse, arqipeshkvi Mjedja u kujdesua edhe për zëvendësin e vet të përkohshëm dhe si delegat e emëroi dom Toma GlasnoviC. Me këtë rast ai u shkruan kështu meshtarëve: “... *Mbasi Zotyn neper gojë t'Shejtut Atë Papë Na urdhnoj me i lanë kto vende, Na për mos me metë Arkidioçezi pa prisë, e me pran– dim t'Selisë Shejte, kena sjellë fort t'ndertin Zotni D. Tomë Glas– novičin për me ken sundues i Arkidioçezit, deri qi Rroma t'na ndreqin punen ndryshej...*”³⁷²

Ipeshkvi i ri i Shkupit Janez Gnidovec prej 1924

Me kalimin e Lazër Mjedën në Shkodër, për shqiptarët e Kosovës, Maqedonisë, Serbisë e Malit të Zi do të jetë një humbje e madhe. Me largimin e Mjedës “Jugosllavia” nuk do të pranojë më shtetas të huaj në krye të kësaj detyre. Me emërimin e Janez Gnodovec nga Sllovenia, më 29.10.1924, ipeshkvia e Shkupit tashmë bëhet ipeshkvi sufragane e argjipeshkvisë së Beogradit. Selia ipeshkvore detyrohet të bartet më 1934 nga nga Prizreni në Shkup. Me emërimin e ipeshkvit Gnodovec fillon krejtësisht një periudhë e re, sidomos për besimtarët shqiptarë në territorin e Jugosllavisë. Konkordati i vitit 1914 ishte ratifikuar dhe Serbisë i konvenonte të vepronte sipas këtij dokumenti, deri në bisedimet për konkordatin e ri të vitit 1935. Në fakt, sipas konkordatit të vitit 1914, për çdo ndryshim në ipeshkvinë e Shkupit, duhej miratimi i qeverisë serbe. Kështu për shembull, për formimin e famullisë së Velezhës nga ana e administraturës apostolike të Shkupit, më 10.10.1922, ku si famullitar ishte vendosur dom Luigj Gashi, ishte dashur lejimi dhe

³⁷² Shif Drita, 3/1980., fq. 8

miratimi nga ana e Ministrisë për çështje fetare në Beograd. Më 01.01.1923 Ministria për çështje fetare e miratoi kërkesën. Edhe ndërrimi i famullitarëve nuk parashihej pa u informuar ministria e lartpërmendur.³⁷³ Mbështetur në autorët serbë, shihet shumë qartë se problemi i famullitarëve nuk ishte aq i madh, nëse ata nuk ishin shqiptarë. Problem ishte nëse ishte fjala për shqiptarë.

Përfundim

Kemi bërë një lloj pasqyre të gjendjes së Argjipeshkvisë e më vonë Ipeshkvisë së Shkupit, sidomos në kohën e Lazër Mjedës, i cili kontribuoi shumë për popullin shqiptar, jo vetëm në aspektin pastoral, por edhe atë politiko-diplomatik, në kohën kur ai ishte argjipeshkëv, kishin ndryshuar shumë pushtete, prej atij osman, pastaj serb e jugosllav, po ashtu edhe ngjarjet të rëndësishme historike sikur luftërat ballkanike dhe ajo e parë botërore e shumë gjëra të tjera, dhe kur shikojmë, Mjeda nuk ishte shumë argjipeshkëv në Argjipeshkvinë e Shkupit, vetëm 12 vite, por gjatë këtyre vitesh, fati i popullit shqiptar ishte në mëshirën e pamëshirshme, kështu që L. Mjeda ishte ai që më të vërtetë mbrojti më kujdes dhe maturi të madhe të drejtat e popullit shqiptar. Pas L. Mjedës vjen J. F. Gnidovec, ai ishte njëri i përshtirshëm, situata në të cilën veproi Gnidovec, ishte ndryshe nga ajo e Lazër Mjedës, Jeta dhe vepra e ipeshkvit Gnidovec sa ishte ipeshkëv në Shkup, nuk është hulumtuar ende si duhet, kështu që kjo mbetën në të ardhëm të bëhet. Kohëve të fundit, kam hasur në disa dokumente të rëndësishme që gjenden në Zagreb (tek Jezuitët) për ipeshkvinë e Shkupit, pikërisht në kohën kur ishte Gnidovec ipeshkëv në Shkup e që këto dokumente duhet përpunuar e publikuar, për t'u shëndritur edhe më mirë kjo periudhë.

---

³⁷³ Shif edhe Nikola Zutić, kraljevina jugoslavija, fq. 163-164.